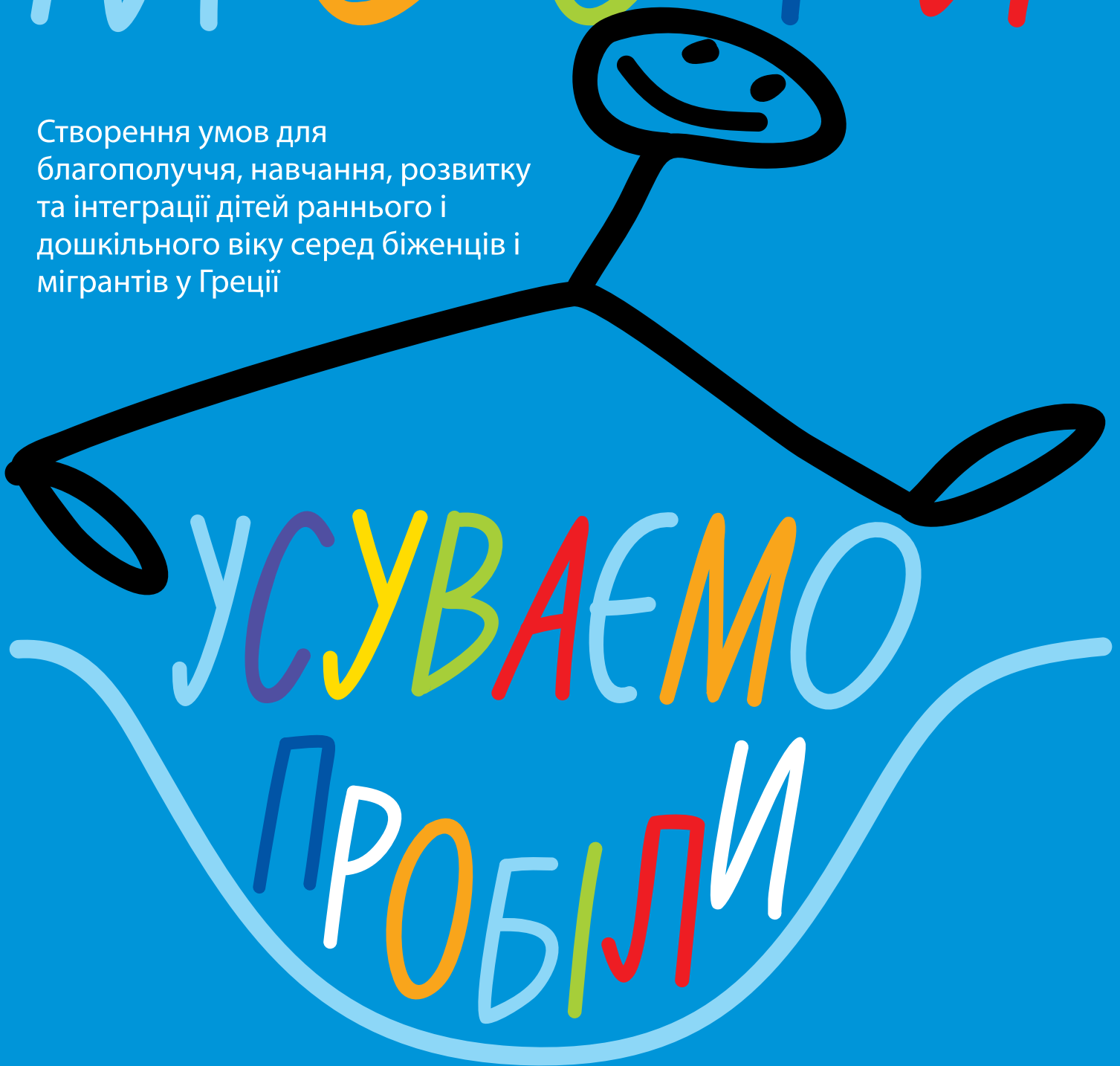

БУДУЄМО МОСТИ

Створення умов для
благополуччя, навчання, розвитку
та інтеграції дітей раннього і
дошкільного віку серед біженців і
мігрантів у Греції

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

Будуємо мости – усуваємо пробіли

Створення умов для благополуччя, навчання, розвитку та інтеграції дітей раннього і дошкільного віку серед біженців і мігрантів у Греції

*Посібник для педагогів дитячих садків,
які працюють у таборах біженців*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

refugees
trauma
initiative

Редактори: Зоріца Трікіч | старша менеджерка програм | ISSA, Нідерланди
Нектаріос Стеллакис | ад'юнкт-професор | Університет Патр, Греція

Дизайн: Бранко Джуканович

Макет: Юдіт Ковач | Createch

Мовний редактор: Ружица Росандіч

© ISSA – International Step by Step Association | University of Patras | Refugee Trauma Initiative | 2020.

Усі права збережено.

Published by ISSA – International Step by Step Association | Leiden, The Netherlands

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ

Цей посібник було укладено за підсумками спільної роботи Міжнародної асоціації «Крок за кроком» (англ. International Step by Step Association, ISSA), факультету педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр, а також неурядової організації з надання допомоги біженцям Refugee Trauma Initiative (RTI). Особливу подяку висловлюємо професору, доктору Нектаріосу Стеллакису з Університету Патр, Зарлашт Галаймзай, Роєні Татур (RTI) і Зоріці Трікіч (ISSA).

Також наша подяка доктору Марії Васіліаду, ад'юнкт-професорці з художньої освіти Університету імені Фредеріка, Кіпр, і доктору Севасті Пайда, координатору з питань освіти дітей-біженців на острові Гіос.

Ми вдячні за підтримку з боку Міністерства освіти і в справах релігії Греції, зокрема пані Геллі Ароні і пані Іфігенії Коккалі, доктору Параскеві Трукі, координатору наукового колективу, і доктору Герасімосу Кузелісу, президенту Інституту освітньої політики.

Надзвичайно корисною в підготовці цього посібника стала робота студентів факультету педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр, які брали участь у літніх програмах і працювали в дитячих садках у таборах біженців на островах Егейського моря, а також усіх відданих своїй справі працівників RTI.

І наостанок, але не менш важливо, ми вдячні Програмі «Раннє дитинство» Фондів «Відкрите суспільство» за її великодушну допомогу.

Це видання було підготовлено за фінансової підтримки Програми «Раннє дитинство» Фондів «Відкрите суспільство» в межах проекту «Діти на узбіччі: будуємо мости – усуваємо пробіли. Створення умов для благополуччя, навчання, розвитку та інтеграції дітей раннього і дошкільного віку серед біженців і мігрантів у Греції».

Підтримка у виданні цієї публікації з боку Програми раннього дитинства Фондів «Відкрите суспільство» не означає схвалення її змісту, де відбито лише погляди її авторів.

Зміст

Вступ	5
I. Створення безпечного, стимулюючого, добре структурованого і дружнього до дитини середовища в таборах/центрах прийому біженців	8
1. Структура та організація програми/втручання	8
Можливість відвідувати дитячий садок	8
Знайомство з дітьми до початку відвідування дитячого садка	8
Фізичне середовище	9
Поради щодо створення доброзичливого та інклюзивного середовища в дитячому садку	10
Персонал	11
Кодекс поведінки	12
Діловодство	13
Тривалість програми і розпорядок дня	13
2. Надання психосоціальної підтримки дітям і сім'ям біженців	16
Налагодження взаємовідносин	17
Сприяння цілісному розвитку дитини: з увагою до всіх аспектів розвитку	19
Як долати наслідки негараздів у житті дитини	20
Методики та ігри на розслаблення, зниження стресу та агресії в дітей, а також створення спільноти і команди	22
Виховання життєстійкості	25
Методики розвитку самооцінки і виховання поваги до розмаїття	26
Поради з вирішення конфліктів і попередження проявів дискримінації	31
Зниження стресу всередині родини і стресу, якого вона зазнає ззовні	33
3. Допомога дітям, які не розмовляють грецькою мовою	34
Корисні методики для опанування мови	40
II. Підготовка і підтримка педагогів дошкільної ланки	58
Оцінка потреб	59
Тренінг	60
Неперервний професійний розвиток і підтримка	62
Заключні зауваження	63
Бібліографія	64

Вступ

Цей посібник було розроблено Міжнародною асоціацією «Крок за кроком» (англ. International Step by Step Association, ISSA), факультетом педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр і неурядовою благодійною організацією з надання посттравматичної психологічної допомоги біженцям Refugee Trauma Initiative (RTI), які в партнерстві з Міністерством освіти і в справах релігії Греції здійснили проект «Діти на узбіччі: будуємо мости – усуваємо пробіли. Створення умов для благополуччя, навчання, розвитку та інтеграції дітей раннього і дошкільного віку серед біженців і мігрантів у Греції».

Головна мета цього посібника – підтримати і наповнити змістом роботу педагогів дитячих садків, які працюють у дошкільних закладах у таборах біженців на островах Егейського моря, а також надати можливість використовувати його рекомендації в інших дошкільних закладах. Посібник можуть самостійно використовувати педагоги, їхні наставники і методисти, а також інші надавачі послуг із підвищення кваліфікації.

Матеріали цього посібника відображають широкий арсенал різних підходів, узагальнень і висновків із власного досвіду і прикладів розв'язання проблем біженців різними партнерами, зокрема досвіду ISSA в розв'язанні проблем біженців у Німеччині в партнерстві з Регіональним бюро ЮНІСЕФ для країн Європи і Центральної Азії (ECARO) і Єдиним офісом з реагування під егідою ЮНІСЕФ, Німеччина, в межах проекту «Відмінний початок» (англ. A Flying Start); програми неурядової організації Baytna і проектів RTI в Салоніках; а також програми, здійсненої силами студентів факультету педагогічних наук і дошкільної освіти Університету Патр в центрах прийому та ідентифікації біженців на островах східної частини Егейського моря влітку 2018 і 2019 років.

Запропоновані в цьому посібнику підходи і методики можна використовувати згідно з їхнім описом. Водночас вони можуть надихати педагогів дитячих садків та осіб, які допомагають їм у їхній роботі, і спонукати до обмірковування існуючих практик і можливостей їх удосконалення.

За даними Управління ООН у справах біженців,¹ починаючи з 2015 року, до Греції морським шляхом прибули приблизно 860 000 біженців і мігрантів без документів для в'їзду в країну, і їх чисельність зростає. Це робить грецькі острови головними воротами до Європейського союзу (ЄС).

Понад половини біженців на островах – це жінки і діти. Більшості з них довелося пережити різний негативний досвід, стрес, страх і страждання під час втечі і після прибуття до країн Європейського союзу, що може мати непередбачувані наслідки для розвитку дітей, їхнього фізичного і психічного здоров'я.

Дедалі більше наукових даних свідчать про те, що поєднання таких чинників як погане здоров'я, несприятливий досвід у дитинстві, токсичний стрес, батьківська депресія і відсутність стимулюючого навчального середовища в ранньому дитинстві призводить до істотного погіршення фізичного і психічного розвитку дітей і в перспективі – їхніх досягнень упродовж усього життя. З іншого боку, **безпечне, дбайливе, чуйне, стимулююче і передбачуване** середовище може мати велике значення для посилення життєстійкості і покращення всебічного розвитку дитини.

За численними повідомленнями, один з перспективних підходів для підтримки дітей-біженців раннього і дошкільного віку та їхніх сімей полягає в наданні допомоги програмам і службам з розвитку і навчання дітей цієї вікової групи. Це завдання оптимально вирішується засобами «посилення їхнього потенціалу задовольняти потреби дітей із сімей біженців і шукачів притулку шляхом посилення їхньої організаційної і кадрової спроможності, надання допомоги в питаннях мови і спеціально організованої підготовки працівників».²

¹ Управління верховного комісара ООН у справах біженців. Короткі зведені дані по Греції станом на 6 січня 2016 р. <http://data.unhcr.org/mediterranean/download.php?id=376>.

² Park, Maki, Caitlin Katsiaficas, and Margie McHugh, 2018. *Responding to the ECEC Needs of Children of Refugees and Asylum Seekers in Europe and North America*, Washington, D.C.: Migration Policy Institute, pg. 3.

Уряд Греції, відповідні міністерства і муніципалітети в співпраці з міжнародними і національними агенціями, фундаціями і НУО докладають значних зусиль для покращення становища дітей-біженців і мігрантів раннього і дошкільного віку і їхніх родин. Проте ситуація була і залишається дуже складною і напруженою почасти тому, що приплив мігрантів співпадає в часі з економічною рецесією в Греції, коли сектори освіти і соціального забезпечення працюють в умовах заходів жорсткої економії.

Відповідно до законодавства Греції (а також законодавства багатьох інших країн) діти дошкільного віку (3–6 років) у таборах/центрах прийому/центрах ідентифікації повинні мати змогу долучатися до навчальних і розвиваючих занять для своєї вікової групи в стимулюючому, безпечному і структурованому дошкільному середовищі, де вони можуть навчатися і гратися, відновлюватися після пережитих травм, продовжувати свій шлях розвитку (який у багатьох випадках було перервано довгим періодом переміщення, негативним досвідом і непевністю), спілкуватися з однолітками і почати опановувати грецьку мову.

У дитячому садку дітям, які зазнали і досі зазнають серйозного токсичного стресу, потрібно регулярно знаходити розраду і відчувати підтримку з боку турботливих працівників. Їм також необхідно долучатися до цікавої і захопливої художньої, творчої і навчальної діяльності в групі ровесників. Під час вивчення нової мови (в цьому випадку грецької) слід віддавати належне і сприяти збереженню рідної мови та відзначати і заохочувати самобутність дитини.

Втручання в межах проекту «Будуємо мости – усуваємо пробіли» мають на меті сприяти роботі Міністерства освіти шляхом фокусування уваги на двох напрямках діяльності.

Втручання в межах проекту «Будуємо мости – усуваємо пробіли» мають на меті сприяти роботі Міністерства освіти шляхом фокусування уваги на двох напрямках діяльності.

За рекомендацією Наукового комітету для Міністерства освіти і в справах релігії Греції було відкрито «дитячі садки в місцях розміщення», в тому числі в таборах/центрах прийому біженців. Навчально-виховний процес реалізують педагоги грецьких дошкільних закладів відповідно до грецької навчальної програми. На жаль, у зв'язку зі складною і мінливою ситуацією в табірних дитячих садках, вони працюють лише тоді, коли для цього є відповідні умови.

Створення безпечного, стимулюючого, добре структурованого і дружнього до дітей середовища в таборах/центрах прийому біженців	Підготовка і підтримка педагогів дитячих садків
<ul style="list-style-type: none"> • Структура та організація програми/втручання • Фізичне середовище і тепла зустріч дітей і родин • Надання дітям психосоціальної допомоги • Вирішення питання мови 	<ul style="list-style-type: none"> • Навчання педагогів роботі в складному середовищі • Зустріч і робота з родинами • Надання допомоги в профілактиці професійного вигорання, щоб педагоги не полишали своєї роботи

Велика увага також приділялася посиленню спроможності педагогів надавати підтримку батькам, адже в таких умовах вони можуть бути значно менш здатні залишатися емоційно відкритими до спілкування з дитиною, турботливо піклуватися про неї і гнучко реагувати на її запити і потреби. В зв'язку зі стресом батьки і педагоги зазвичай не в змозі компенсувати загрози, що виникають у середовищі, виховувати в дітей життєстійкість і покращувати їхнє соціально-емоційне благополуччя.

Ми б хотіли наголосити на тому, що твердо переконані в необхідності переводити родини і дітей із таборів/центрів прийому й ідентифікації та інтегрувати їх у життя широкого суспільства. Однак для значної кількості дітей раннього і дошкільного віку надалі залишається реальністю депресивна атмосфера переповненого, злиденного і небезпечного табору, де вони не мають змоги гратися і навчатися разом з однолітками. І тому ми зобов'язані діяти. Ми настійно рекомендуємо зробити так, щоб дитячі садки в таборах були лише ТИМЧАСОВИМ рішенням перехідного етапу, яке допоможе дітям почуватися в безпеці, знати, що їх цінують і заохочують, поки вони очікують нагоди покинути табір. Попри тимчасовий характер перебування в таборі, потрібно створювати гарні умови для навчання і діяльності дітей у дитячому садку.

I. Створення безпечного, стимулюючого, добре структурованого і дружнього до дитини середовища в таборах/центрах прийому біженців

Головним наслідком кризових подій, зокрема необхідності покинути рідне місто, батьківщину і стати біженцем, часто є приголомшливе відчуття «втрати місця» – сум, змушеність покинути рідну домівку, дезорієнтованість, гнів і відчуження.³ Ці відчуття виникають в умовах життя в таборі, які є важкими, потребують напруження сил, і, природно, ніколи не є дружніми до дитини.

Зменшити цей біль і стрес та сприяти відновленню «відчуття місця» в дітей, піклувальників і родин можна шляхом створення в таборах/центрах прийому біженців програм раннього дитинства/дошкільної освіти. Такі програми мають бути структурованими, добре продуманими і пропонувати змістовні види діяльності, які організують підготовлені вихователі в дружньому до дітей середовищі.⁴

У цій главі окреслено головні складові, які сприятимуть відновленню «відчуття місця» і тим самим покращенню психосоціального благополуччя дітей і важливих дорослих у їхньому житті.

1. Структура та організація програми/втручання

Можливість відвідувати дитячий садок

Передбачається, що всім дітям віком 3–6 років з відповідного табору слід мати змогу відвідувати дитячий садок. Кількість дітей у кожній групі, наявну кількість педагогів і тривалість програми слід привести у відповідність до вимог грецьких офіційних нормативних документів і навчальної програми. Однак з огляду на те, що діти і педагоги не розмовляють однією мовою і діти вже мешкають у перенаселених таборах, кількість дітей має бути не більше 15.

Не рекомендується розділяти братів і сестер. Можливість залишатися разом сприятиме покращенню психосоціального самопочуття і відчуття стабільності для дитини, а також буде зручним і заспокоїливим чинником для батьків.

Для створення того рівня стабільності, якого дітям раннього і дошкільного віку бракує в їхньому оточенні і повсякденному житті, а також для налагодження взаємовідносин з однолітками і педагогами дитячого садка, дітям потрібно якомога частіше регулярно відвідувати дитячий садок.

Знайомство з дітьми до початку відвідування дитячого садка

Перед тим як діти почнуть відвідувати дитячий садок, педагогу слід поспілкуватися з батьками (в деяких випадках також із керівником табору/центру) і зібрати основну інформацію про кожну дитину, в тому числі інформацію про стан її здоров'я, особливі потреби, речі, які вона найбільше любить і не любить, способи заспокоєння дитини тощо. Така інформація має бути конфіденційною і слугувати лише для того, щоб допомагати працівникам краще зрозуміти дитину і надавати їй послуги.

Під час перших контактів з батьками важливо пояснити їм, як ви будете працювати, і повідомити, що з міркувань безпеки дітям не дозволятиметься приходити до дитячого садка і повертатися самостійно, і що батькам і членам родини буде запропоновано приходити і забирати дітей.

³ https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

⁴ За матеріалами https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

РЕЄСТРАЦІЙНА ФОРМА. Упродовж тижня з моменту прийому до дитячого садка для кожної дитини слід заповнити коротку реєстраційну форму. Відповіді на її запитання допоможуть педагогам краще зрозуміти дитину і її потреби та організувати роботу таким чином, щоб покращити її благополуччя. Використовувати форму потрібно лише з цією метою. Важливо пояснити батькам, чому ви ставите їм ці запитання. Сім'ям біженців доводиться стикатися з великою кількістю людей і відповідати на їхні численні різноманітні запитання. Тому вони можуть стати ще більш наляканими і стурбованими, якщо не розумітимуть мети заповнення форми.

Зразок запитань для батьків

- *Ім'я вашої дитини.*
- *Вік вашої дитини.*
- *Як дитина любить, щоб її називали?*
- *Які види діяльності ваша дитина полюбить найбільше?*
- *Що лякає вашу дитину/сердить /засмучує її? Як найкраще заспокоїти вашу дитину?*
- *Чи має дитина в таборі доброго друга?*
- *Чи є в дитини іграшка, яка для неї важлива?*
- *Чи є дитина самостійною? Чи потребує вона допомоги, коли ходить до туалету і для підтримання особистої гігієни?*
- *Чи не бажаєте розповісти нам щось, пов'язане зі здоров'ям вашої дитини?*
- *Чи не бажаєте розповісти нам щось, пов'язане з поведінкою вашої дитини?*
- *Щоб ви хотіли, щоб ваша дитина робила в дитячому садку?*
- *Чи не хотіли б ви нам допомагати? Що б ви хотіли робити?*

Фізичне середовище

Попри важкі і несприятливі умови в таборах/центрах прийому біженців, за законодавством дитячі садки мають задовольняти мінімальним стандартам площі, безпеки, захищеності, вентиляції і гігієни. Відомо, що благополуччя і належний розвиток у перші роки життя дитини тісно пов'язані з якістю фізичного середовища.

У дитячому садку слід забезпечити щонайменше такі умови.

- Легкий доступ до санітарно-гігієнічних приміщень для миття рук і туалетів. Педагоги не повинні залишати дітей без нагляду і дозволяти їм ходити до туалету самостійно. Якщо це неможливо, то всі відповідальні особи в таборі мають надавати педагогам допомогу.
- Приміщення має бути безпечним, захищеним і має бути чітко позначене як дитячий садок. За потреби, в ньому можна проводити батьківські збори, але не використовувати з жодною іншою метою. Це допоможе зберегти цілісність простору, обладнання, іграшок, дитячих робіт, забезпечити дотримання санітарно-гігієнічних умов тощо.

- Приміщення має бути достатньо просторим, щоб умістити заплановану кількість дітей та облаштувати якомога більше осередків ігрової, навчально-пізнавальної і художньо-творчої діяльності. Одними з найважливіших є осередки з ілюстрованими книжками, будівельними кубиками, осередки художньої творчості, драматичного мистецтва і уявної гри, музичної творчості і рухової активності. Кількість, тип та організацію осередків діяльності можна змінювати залежно від розміру приміщення. Якщо площа невелика, деякі осередки варто зробити мобільними або розмістити їх у коробках і діставати за потреби.

Поради щодо створення доброзичливого та інклюзивного середовища в дитячому садку

Навчальне середовище⁵ – це не лише облаштування класної кімнати і якість дитячого закладу. Воно також охоплює **культуру й атмосферу в навчальній кімнаті**. Навчальне середовище має дуже велике значення для когнітивного, соціального, емоційного і фізичного розвитку.

Завдяки створенню **фізично і психологічно безпечного**, стимулюючого середовища педагоги дошкільних закладів заохочують дітей до навчання в процесі індивідуальної і групової пізнавальної діяльності, гри, використання різноманітних ресурсів, а також взаємодії з іншими дітьми і дорослими.

Середовище в кімнаті має бути організоване таким чином, щоб **усі діти відчували, що їм тут раді, що вони є частиною цього простору, що їх приймають і поважають**.

Важливо, щоб середовище було сприятливим для:

- *співпраці* між дітьми (діти працюють разом як одна команда і навчальна спільнота);
- *шанобливої комунікації* (діти і дорослі уважно слухають одне одного, спілкуються одне з одним поза межами дитячого садка і піклуються одне про одного);
- *емпатичного стилю поведінки дорослих* (здатності брати до уваги почуття і потреби дітей, здійснення втручань для заохочення і створення умов для виявлення ініціативи);
- *виховання взаємоповаги* (діти приймають одне одного незалежно від вигляду, походження, навичок чи соціальної приналежності);
- *розмаїття ідей* (діти не бояться розбіжностей у поглядах, не гніваються і не виявляють агресії, коли не погоджуються одне з одним, і розв'язують конфлікти в конструктивний спосіб);
- *обміну думками* (діти довіряють одне одному і вільно говорять про себе, свої почуття і досвід);
- *використання великої кількості значимих, доречних, структурованих і неструктурованих матеріалів* (наприклад, коробок, дротів, пластикових пляшок, паперу і допоміжних матеріалів), щоб діти мали змогу пізнавати і творити.

⁵ Trikić, 2012, pg. 51–52.

Рекомендації для створення привітної атмосфери під час прийому нових дітей і родин⁶

- Виготовіть вітальні листівки для дітей і родин: прості картки з малюнком і кількома словами грецькою та іншими мовами.
- Оформіть розпорядок дня з допомогою фотографій чи малюнків, позначте час і структуру дня.
- Упродовж перших декількох днів чи тижня організуйте ігрові заняття, які не потребують знання грецької мови, наприклад:
  - дайте змогу дітям самостійно малювати і грати в гру на пошук відповідностей. Напишіть імена дітей під їхніми автопортретами, щоб допомогти навчитися розпізнавати власне ім'я та імена одне одного;
  - запропонуйте дітям створювати власні музичні інструменти та об'єднатися в музичні групи. Спробуйте виготовити маракаси з пластикових пляшок, наповнених бобами, струнні інструменти з великих коробок з-під взуття, натягнувши на них гумові стрічки, або зробіть казу (ляльковий дитячий музичний інструмент – прим. перекладача) із гребінця і жорсткого паперу. Діти можуть разом грати музику і запросити свої родини на концерт.
- Дозвольте батькам і дітям оглянути дошкільну кімнату (або весь дитячий садок, якщо ви не працюєте в таборі) та ознайомитися із середовищем.
- Приділяйте час для індивідуальної роботи з дітьми. Працюючи з дітьми-біженцями, найголовніше – допомогти їм почуватися в безпеці і навчитися довіряти. Знайдіть час, щоб щось зробити з кожною дитиною, будьте привітними і турботливими. Не переймайтеся, якщо ви не розмовляєте мовою дитини – спробуйте знайти заняття, яке не потребує знання мови. Просто побудьте з дитиною.

Персонал

Рекомендується, щоб у кожній групі був принаймні **один фаховий педагог дошкільної освіти** (в Греції педагогів обирало Міністерство освіти і в справах релігії). Для налагодження якісних взаємовідносин і взаємодії між дітьми, сім'ями і педагогами рекомендується по можливості (та в співпраці з відповідними міністерствами і керівництвом табору/центру прийому біженців) залучати:

- **волонтерів** (за будь-якої нагоди слід залучати батьків із табору, які мають достатній рівень освіти і володіють мовою, або студентів університетів чи інших фахівців відповідної спеціальності, наприклад педіатрів, художників тощо);
- принаймні 1 **посередника з між-культурної комунікації** та/або **перекладача** (який добре володіє відповідною мовою (мовами) і має принаймні базові знання грецької та англійської мов, якщо педагоги дитячого садка розмовляють англійською. По можливості, для виконання ролі перекладача варто залучати батьків із табору. Вони також можуть допомагати педагогам краще зрозуміти деякі культурні норми й очікування). Надзвичайно важливо звести до мінімуму плінність кадрів (щоб педагоги дитячих садків не змінювалися часто), забезпечити в дитячому колективі і серед батьків відчуття стабільності, довіри і наступності.

Під час цього проекту, а також з досвіду реалізації ініціатив наших партнерів ми зрозуміли, що постійна плінність педагогічних кадрів і волонтерів, які стають частиною життя дітей, налагоджують з ними тісні зв'язки, а потім ідуть, завдає додаткового стресу дітям і веде до посилення недовіри і відчуття покинутості.

⁶ <https://www.naeyc.org/resources/pubs/tyc/aug2017/welcoming-refugee-children-into-classrooms>

Якщо педагогам чи іншим значимим працівникам необхідно залишити роботу, то такий перехідний період слід добре продумати і спланувати, щоб уникнути «проблем прив'язаності» і погіршення інших труднощів, пов'язаних із поширеним серед дітей-біженців відчуттям роз'єднаності і покинутості. Педагогам слід передбачити певний період часу в кілька місяців (до 3 місяців), щоб «попрощатися» з дітьми і родинами. Якщо не зробити цього належним чином, то внаслідок такої ситуації діти можуть припинити відвідувати дитячий садок або переживатимуть додатковий стрес. Також важливо організувати передачу групи від нинішнього педагога до його наступника, щоб полегшити проходження перехідного періоду. Новий педагог має знати, в які ігри діти люблять гратися, що їм подобається співати, танцювати тощо.

Кодекс поведінки

Під забезпеченням безпеки маються на увазі дії, спрямовані на гарантування благополуччя дітей і їх захист від будь-якої шкоди, в тому числі фізичного, сексуального та емоційного насильства, а також від занедбаності в різних її проявах.⁷

Порівняно зі звичайною дитиною, діти-біженці стикаються зі значно більшими загрозами для своєї безпеки і благополуччя. В більшості випадків їм довелося пережити високі рівні ризику і токсичного стресу в рідній країні, і вони продовжують страждати під час втечі і перебування в таборі. Ми змушені із сумом констатувати, що немовлята і діти-біженці раннього віку найчастіше стають жертвами насильства, їм загрожують різноманітні серйозні порушення основних прав. За даними звіту Європейської мережі омбудсменів з прав дитини ENOC (2016), на шляху до Європи діти піддаються неприйнятно високому ризику виникнення загроз для своєї безпеки, включно з торгівлею людьми, насильством, хворобами, втратою громадянства, розлукою з батьками і навіть смертю.

Дитячі садки в таборах мають стати тим безпечним місцем, де діти відчуватимуть захист і повагу. Для того щоб гарантувати, що люди, які з ними працюють, діятимуть у найкращих інтересах дитини, рекомендується, щоб усі працівники, волонтери і посередники з міжкультурної комунікації підписали Кодекс поведінки чи будь-який інший документ, який вже є в міністерстві або який слід підготувати з цією метою. Важливо пам'ятати, що виняткові умови (місця, де мешкає так багато уразливих осіб) вимагають виняткових заходів і що безпека дітей має пріоритетне значення.

Перш ніж залучати волонтерів та/або посередників з міжкультурної комунікації і перекладача, варто звернути увагу на такі питання.

- Вік: вони повинні бути старше 18 років.
- Чи можуть вони бути зразком для наслідування? Які їхні установки, шанобливість, якість спілкування?
- Мотивація: чи зацікавлені вони надавати підтримку дітям і родинам, і якщо так, то в чому полягає їхня мотивація?
- Необхідні знання і навички.
- У відповідних випадках слід направляти запити про відсутність судимості і кримінального минулого.
- Якщо волонтерів залучають із табору, потрібно зважити їхній статус і репутацію в спільноті та серед лідерів і керівників табору.

Педагоги дитячого садка завжди мають бути поруч. Головне – охороняти і захищати дітей від будь-яких проявів жорстокого поводження.

⁷ <https://learning.nspcc.org.uk/safeguarding-child-protection#:~:text=Safeguarding%20is%20the%20action%20that,children%20from%20abuse%20and%20maltreatment>

Діловодство

Окрім документації і діловодства, які передбачені законодавством (у нашому випадку грецьким) і ґрунтуються на попередньому позитивному досвіді, пропонуємо вести такі додаткові документи.

- **ЗАПИСИ ПРО ДИТИНУ.** Як частину документації педагогу дитячого садка слід занотовувати короткі коментарі про успіхи дитини і супроводжувати їх її роботами. В дитячому садку при таборі це рекомендується робити для того, щоб проілюструвати найбільш значущі зміни та успіхи, яких досягає дитина, і відзначати головні моменти її перебування в дитячому садку. Ці записи можна використовувати для того, щоб показати дитині, як вона змінюється, щоб інформувати батьків, а також ввести в курс справ нового педагога, за потреби. Інформацію із записів про дитину також можна використати для заповнення вихідного формуляра.
- **ВИХІДНИЙ ФОРМУЛЯР.** Цей формуляр має слідувати за дитиною. Дитячі садки в таборах біженців є тимчасовим рішенням, тому, залишаючи табір, дитині слід мати певний документ, який допоможе педагогам нового дитячого садка або початкової школи підготуватися до її прийому. **Цей формуляр має містити описову інформацію з характеристикою сильних сторін дитини. В ньому в жодному разі не повинно бути негативних суджень про дитину і сім'ю.**

У Німеччині під час впровадження спільної ініціативи ISSA, Регіонального бюро ЮНІСЕФ для країн Європи і Центральної Азії та Єдиного офісу з реагування під егідою ЮНІСЕФ було запропоновано ідею «книжки про мене». Суть її в тому, що після прийому до дитячого садка кожна дитина отримує чистий зошит для малюнків, пам'ятних дописів тощо. Педагогу дитячого садка, батькам та іншим важливим особам пропонували на прохання дитини ділитися своїми коментарями в зошиті. Однолітків також спонукали малювати і робити в ньому записи. Цей зошит залишався в дитини під час переходу до нового дитячого садка, школи або іншого табору/центру прийому біженців чи навіть країни.

Тривалість програми і розпорядок дня

Тривалість програми і частота її проведення мають узгоджуватися з офіційними нормативами і навчальною програмою, а також відповідати умовам життя в таборі. Водночас заняття за програмою мають тривати не менше 3 годин на день. Наявність структури, ясності і повсякденних рутинних видів діяльності важлива для всіх дітей, тому що свідчить про передбачуваний порядок і послідовність і дарує дітям відчуття стабільності й безпеки. Ще більше значення вона має для дітей раннього і дошкільного віку в таборах біженців, де їхнє повсякденне життя може бути дуже хаотичним у зв'язку з високим рівнем непевності і браком чіткого уявлення про те, що буде далі з ними і їхніми сім'ями.

Ми пропонуємо таку організацію дня, яка здебільшого відповідає грецькій навчальній програмі.

- **Початок дня:** рутинні види діяльності, орієнтовані на формування спільноти.
  - Ранкове коло/Початок дня в колі: привітання і спілкування.
  - Груповий спів або гра.
- **Головна частина дня:** певна кількість занять різного типу (залежно від інтересів дитини, тривалості, рівня володіння грецькою мовою тощо). Зокрема, в деяких випадках заняття з мистецтва і художньої творчості можуть тривати тиждень, якщо діти виявляють зацікавленість і беруть в них активну участь.
  - Заняття з ініціативи дітей, наприклад: гра у великій групі, гра в різних куточках/осередках діяльності, вільна гра в приміщенні або надворі (гра надворі лише в тому разі, якщо вона є безпечною!) тощо.

- Групові заняття з ініціативи педагога, наприклад: заняття в складі всієї групи, коли педагог читає книжку або розповідає історію, якщо є переклад. Якщо його немає, рекомендується організувати заняття з художньої творчості, заняття на основі рухових методик тощо.
- Заняття в малих групах: діти граються з різними матеріалами в малих групах. Педагоги можуть підготувати різноманітні матеріали і надати дітям право вибору.
- **Завершення дня:** рутинні види діяльності для підготовки до повернення до родини.
  - Час у колі наприкінці дня: заспокоєння, узагальнення дня. Наприклад, можна запитати в дітей, яким для них був цей день. Якщо вони не знають мови, рекомендується використовувати наочні засоби для порівнянь.
  - Запитати в дітей, що б вони хотіли робити завтра (якщо вони не знають мови, то можна запропонувати обрати заняття з допомогою фотографій чи малюнків).

Початок і завершення дня мають велике значення, тому що під час такої діяльності діти можуть поділитися своїми думками, відчути, що їх бачать і чують, усвідомити свою приналежність до групи і те, що вони мають право голосу.

Заняття: час у колі

Методика «час у колі» дає змогу педагогам допомагати дітям на практиці формувати навички колективної взаємодії в групі загалом, що сприятиме створенню атмосфери поваги і доброзичливості серед дітей. Педагоги є рольовими моделями. Час у колі – це саме та частина дня, коли педагог пояснює дітям, чого від них очікують. У роботі з дітьми ніколи не варто покладатися на припущення.

Під час ранкової зустрічі педагог моделює, як потрібно говорити одне з одним, вживаючи ввічливі слова, як дивитися в очі одне одному, як слухати, коли говорять інші, як розуміти інформаційні послани (для дітей більш старшого віку), як ділитися ідеями і відповідати належним чином і з повагою. Коли всі діти в групі збираються на ранкову зустріч, вихователь може використати це як ефективний прийом, щоб продемонструвати, що вони утворюють спільноту і що, будучи частиною цієї спільноти, вони є командою. Час у колі також можна використовувати для розв'язання проблем, аналізу й оцінки дня, для організації інших форм роботи тощо.

Ранкова зустріч/коло триває приблизно 20–30 хвилин і складається з таких компонентів.

Привітання. Діти і педагоги вітаються, звертаючись одне до одного на ім'я. Якщо діти не володіють мовою, привітання можна організувати в інший спосіб, наприклад з допомогою жестів тощо. Однак педагог має називати дітей на ім'я.

Спілкування в групі. Діти діляться інформацією про важливі події у своєму житті. Слухачі висловлюють емпатичні коментарі або ставлять уточнюючі запитання. Якщо діти не володіють мовою, цю частину слід пропустити.

Групова діяльність. Усі діти долучаються до короткої жвавої діяльності, яка допомагає створити атмосферу групової єдності (наприклад, танці, спів або гра, орієнтована на вдосконалення соціальних навичок).

Час у колі наприкінці дня також триває 20 хвилин. Його слід використовувати для того, щоб допомогти дітям заспокоїтися і підготуватися до повернення в середовище табору. Оцінку дня можна виконувати за допомогою смайликів. Для завершального заняття ми рекомендуємо використати методику зменшення стресу або самоусвідомлення. Опис цих форм роботи наведено нижче.

Важливо вітатися з кожною дитиною індивідуально. Таким чином педагоги показують, що кожна дитина є важливою і невід'ємною частиною групи загалом і що групі бракуватиме цієї дитини, якщо її не буде в колі. Педагогу слід моделювати всі нові види діяльності і запитувати в дітей, як, на їхню думку, вони мають вітатися одне з одним. Створення кола допомагає педагогу краще управляти групою, бо так він або вона добре бачить кожну дитину. Коли ми даємо змогу кожній дитині вітатися з іншими дітьми, то тим самим розвиваємо її навички спілкування і навчаємо поважати одне одного. Вітання – це перша складова ранкової зустрічі, і його слід проводити щойно діти зійдуться до кола. Діти природно прагнуть, щоб до них приязно ставилися, і хочуть відчувати себе частиною групи. Коли вони збираються під час зустрічі і вітаються одне з одним, це підсилює відчуття спільноти і взаємоповаги між дітьми в класі/групі.

2. Надання психосоціальної підтримки дітям і сім'ям біженців⁸

Сім'ї, які були змушені покинути рідну країну, стикаються з істотними викликами і переживають тривалі періоди стресу і непевності, що може спричинити хронічну тривогу і токсичний стрес. Стрес стає токсичним, коли дитина стикається з інтенсивними, частими і тривалими негараздами, і коли дорослі не сприймають емоційні проблеми дитини або не можуть надати їй належну допомогу. Тривалий неперервний стрес, обумовлений низкою різних чинників (наприклад, умовами проживання в таборі, бідністю, поганим здоров'ям, страхом тощо), може серйозно загрожувати нормальному розвитку дитини і тягнути за собою наслідки, які згодом людина може відчувати все життя. В багатьох випадках порушується розвиток архітектури мозку, може виникати порушення когнітивних функцій; під загрозою опиняється психічне і фізичне здоров'я дитини, а також її загальне благополуччя.^{9, 10}

Програма Baytna (араб. «наш дім») – це унікальна ініціатива з надання допомоги дітям раннього і дошкільного віку. Вона була розроблена неурядовою організацією Refugee Trauma Initiative (RTI) і передбачає надання критично важливої психоемоційної підтримки сім'ям біженців, а також забезпечення якісної освіти дітям раннього і дошкільного віку. Ця модель є гнучкою, і тому програму Baytna можна впроваджувати в будь-якому середовищі – чи то в дитячому центрі, чи то в дитячому садку або таборі біженців. Створений у межах програми робочий простір є безпечним і позитивним, і тому діти відчувають себе розкутими, радісними і впевненими в собі, а педагоги отримують необхідний перепочинок і можливість для аналізу травматичного і болісного досвіду.

Робота більшості гуманітарних організацій у галузі охорони психічного здоров'я передбачає надання першої психологічної допомоги (ППД), тобто необхідної невідкладної допомоги людям, які зазнали важкої травми. ППД виконує необхідну функцію, та вона не здатна допомогти в розв'язанні проблем людей, які пережили тривалі періоди стресу, спричиненого війною, насильством і переміщенням. За оціночними даними, приблизно 50% біженців, які залишають зони війни, мають симптоми посттравматичного стресового розладу. До того ж ефективність ППД залежить від можливості направляти пацієнтів із хронічними проблемами до закладів системи охорони психічного здоров'я країни, де вони проживають. Проте в дійсності такої допомоги або не існує, або відповідні заклади не мають ресурсів для обслуговування біженців.

Змістовна і корисна психосоціальна допомога ґрунтується на неперервних відносинах довіри і розуміння між тими, хто її потребує, і тими, хто її надає. У випадку серйозних проблем із психічним здоров'ям, як у дітей, так і в дорослих, педагогам слід звертатися за фаховою допомогою і підтримкою і не намагатися самотужки розв'язати проблеми, з якими вони стикаються.

Взаємовідносини, які ми налагоджуємо з дітьми і сім'ями біженців, є чутливими, крихкими і делікатними, тому спеціалістам-практикам варто пам'ятати про власні цінності й упередження. В програмі Baytna окреслено низку принципів роботи і стратегій, які потрібно використовувати для організації гнучкої практичної роботи з урахуванням культурних особливостей. З допомогою цього посібника педагоги дитячих садків зможуть створити безпечне і культурно орієнтоване середовище для дітей і сімей, з якими вони працюють.

⁸ Цей розділ переважно ґрунтується на моделі Baytna, розробленій Refugee Trauma Initiative (RTI).

⁹ <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

¹⁰ <https://developingchild.harvard.edu/resources/stress-and-resilience-how-toxic-stress-affects-us-and-what-we-can-do-about-it/>

Ідеї, запропоновані в цьому посібнику, можуть виявитися надзвичайно корисними для індивідуалізації роботи з дітьми раннього і дошкільного віку, та важливо також усвідомлювати недоліки і небезпеку припущень щодо життєвого досвіду дітей і сімей. Автори намагалися певною мірою висвітлити життєвий досвід біженців. Однак не все, про що йдеться в посібнику, стосуватиметься дітей і сімей, з якими ви працюєте. Працюючи з посібником, пам'ятайте, що в жодному разі не слід починати з навішування ярликів або використання стереотипів щодо дітей і сімей, або з формулювання негативних чи низьких очікувань. Як педагогам-практикам, нам ніколи не варто ставити діагноз. Це краще залишити експертам і спеціалістам!

Як практики, ми маємо цінувати унікальність кожної дитини і кожного педагога і, не шкодуючи часу, працювати заради налагодження взаємовідносин і розуміння їхніх унікальних потреб.

Тож як це виглядає на практиці і що ви можете зробити в своєму дитячому садку?

Налагодження взаємовідносин

З дітьми	
Налагоджувати відносини з самого початку	Докладайте зусиль для налагодження взаємовідносин з дітьми. Під час зустрічі з новою дитиною назвіть себе, повільно вимовляючи своє ім'я. Попросіть дитину назвати своє ім'я, і якщо вона не відповідає, можливо, їй потрібно більше часу. Запам'ятайте ім'я дитини; впевніться, що ви правильно його вимовляєте. Зверніть увагу на те, чи не важко дитині розлучатися з матір'ю, підтримайте її і запропонуйте матері/батькові/опікунові залишатися, допоки дитина не почуватиметься безпечно. Не забувайте про свою міміку і жестикуляцію. Говоріть спокійно, присівши перед дитиною навколішки, щоб бути з нею на одному рівні. Використовуйте ігрові методики, щоб налагодити взаємовідносини з дитиною і дізнатися про її інтереси та особистість.
Допомогти дітям відчувати, що вони в безпеці і що їм нічого не загрожує	Організуйте середовище, яке дає відчуття безпеки, наприклад середовище, де спокійно, чисто і де діють зрозумілі правила. Наявність розкладу допомагає створити безпечний і перед-бачуваний простір (наприклад, ритуали завершення дня дають змогу дітям відчувати себе розслаблено і попрощатися з вами та іншими дітьми). Використання ляльок або іграшок може допомогти дітям говорити, якщо вони не відчувають себе безпечно. Наприклад, можна запропонувати дитині сказати, як звучить ляльку. Якщо дитина замикається в собі, іноді слід просто посидіти з нею, щоб вона відчула, що ви поруч і що вона може до вас звернутися, коли буде готова. Діти розумітимуть, що в них є безпечний прихисток.
Встановити правила	Переконайтеся, що правила прості і зрозумілі і що їх чітко доносять до дітей і сімей, наприклад розміщують на стіні, нагадують на початку дня, співають про них у веселій пісеньці. Переконайтеся, що діти розуміють наслідки невиконання правил. Не вдавайтеся до покарань. На короткий час виведіть дитину з гри, повідомивши їй про тайм-аут, і дайте зрозуміти, що ви в неї вірите. Поясніть правило і його важливість. Дозвольте дитині повернутися до групи, коли вона буде готова це зробити після тайм-ауту.

<p>Забезпечити послідовність</p>	<p>Переконайтеся, що існують чіткі правила й обов'язки і що педагоги їх дотримуються. Спільно обміркуйте практику роботи, щоб знайти способи зробити діяльність команди більш послідовною. Обговорюйте з батьками важливість послідовності. Допомагайте їм визначити передбачувані і послідовні рутинні види діяльності.</p>
<p>З опікунами немовлят</p>	
<p>Заохочуйте опікунів розпізнавати і тлумачити сигнали, які подає дитина, і спокійно на них реагувати.</p>	
<p>Хваліть опікунів за їхні старання бути чуйними.</p>	
<p>Допоможіть батькам зрозуміти важливість створення для дитини атмосфери емоційної теплоти і любові та усвідомити власний вплив на розвиток дитини.</p>	
<p>Показуйте різні способи тримання немовлят і поводження з ними, що сприяють формуванню позитивної прив'язаності.</p>	
<p>Навчайте опікунів діям, які приємно виконувати і які допоможуть їм налагодити міцний зв'язок зі своїми дітьми, наприклад робити масаж, використовувати методика віддзеркалення.</p>	
<p>Залучайте опікунів, запитуючи їх про інтереси дитини та улюблені способи гри.</p>	
<p>У випадку присутності опікунів, заохочуйте їх долучатися і гратися зі своєю дитиною.</p>	
<p>Давайте опікунам поради і пропонуйте методики для налагодження міцних взаємовідносин з дитиною, наприклад розмовляти з нею під час виконання домашніх справ/купання/одягання.</p>	

На фото показано, як студенти і педагоги зобразили правила в одному з дитячих садків у таборах.

(Стелакіс Н. і Спіліопулу Г., факультет педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр)

Сприяння цілісному розвитку дитини: з увагою до всіх аспектів розвитку

У ранньому віці діти розвиваються надзвичайно швидко і в різноманітний спосіб.

Спираючись на рекомендації програми Baytna, в нашому підході ми акцентуємо увагу на чотирьох різних напрямках розвитку дитини: когнітивному, соціальному, емоційному і фізичному. Як практичним працівникам, вам необхідно розуміти й оцінювати ці різні сфери розвитку і складність їхньої взаємопов'язаності. Це означає, що педагог може майстерно оцінювати окремо навички дитини з розв'язання проблем, навички моторики і здатність контролювати емоції, спостерігаючи за тим, як ці сфери взаємодіють і доповнюють одна одну. Спостереження за розвитком дитини також допомагає зрозуміти, як вона розвивається або не розвивається. В деяких випадках відсутність прогресу може свідчити про необхідність індивідуалізованої або спеціалізованої допомоги.

Рекомендації для сприяння розвитку дитини

Оцінювати: розмірковувати про те, які заняття є оптимальними для активізації різних сфер розвитку і забезпечення цілісного розвитку. Створити добірку різних методик і форм роботи та обирати такі, що орієнтовані водночас на кілька сфер розвитку.

Використовувати емпіричне навчання і виховувати в дитини допитливість і схильність до активної пізнавальної діяльності.

Під час занять використовувати з дітьми позитивну мову і не вичитувати їм, коли вони не можуть зробити те, що ви очікуєте.

Пам'ятати, що кожна дитина розвивається в своєму власному темпі, і намагатися не порівнювати її з іншими.

Орієнтуватися на сильні сторони дітей: навчати нового на основі попередніх знань і речей, які дитина вже вміє робити, спонукаючи її до розвитку. Якщо деякі діти постійно відвідують заняття в групі, розробити індивідуальний план навчання з характеристикою інтересів дитини, описом форм і методів роботи і визначенням персоналізованих цілей у різних сферах.

Створювати можливості для рухової активності. Можна також використовувати методики самоусвідомлення, зокрема йогу.

Створити привабливе і стимулююче навчальне середовище, наповнене різними матеріалами для когнітивного розвитку, наприклад, картинки, написи, метал, тканини. Щоб краще взаємодіяти з дітьми, розуміти їхні потреби і враховувати їх, можна використовувати картки з іменами або прості слова – це допоможе дітям спілкуватися з вами і засвоювати нову лексику.

Спостерігати, чи взаємодіють діти одне з одним у різних ситуаціях, наприклад, під час полуденка, вільної гри, художньої творчості, рухової активності. Якщо діти відсторонені і менш товариські, використовуйте історії, ігри та інші методики для покращення їхніх соціальних навичок.

Коли ми ставимо дітям відкриті і закриті запитання, це допомагає їм висловлювати свої емоції і розвивати уяву. Використовуйте різні методики для розвитку емоційної грамотності, наприклад майстрування, гри з ляльками, художню творчість, оповідання історій. Для початку допоможіть дітям навчитися визначати основні емоції: сердитий, сумний, радісний і наляканий. Заохочуйте дітей описувати, що вони відчувають; якщо вони не можуть цього зробити, поміркуйте про їхні почуття і запропонуйте назвати їх та управляти цими емоціями.

Як долати наслідки негараздів у житті дитини

Звісно, не всі біженці мають однаковий досвід, і тому важливо не йти на поводу в стереотипів і не робити припущень про ті чи інші події, які пережили діти або сім'ї з вашої групи. Адже сім'ї і діти швидко помітять вашу упередженість, і це завадить налагодженню відносин довіри і формуванню позитивного ставлення. Водночас чутливе й емпатичне сприйняття подій, які пережили деякі біженці, може бути корисним.

Як уже згадувалося, надзвичайні ситуації породжують багато викликів і загроз для дітей раннього і дошкільного віку, як-от: розлука з членами родини, травми, нестача їжі, соціально-психологічні потрясіння. До того ж сім'ї передусім переймаються базовими потребами, наприклад забезпеченням їжі і житла, і приділяють значно менше уваги розвитковим потребам дитини. Такі випробування можуть спричинити стрес у дорослих і дітей, що тягне за собою різні наслідки фізіологічного й емоційного характеру. Так, за даними наукових досліджень, травматичні події, пережиті в ранньому віці, можуть впливати на зв'язки в клітинах мозку, й іноді внаслідок цих змін можуть виникати навчальні і поведінкові труднощі, які зберігаються все життя.

Стрес – це нормальне і природне явище, і ми всі з ним стикаємося. У звичайному житті навіть така проста річ як позитивний фізичний контакт, наприклад обійми, допоможе знизити стрес і заспокоїти дитину.

Коли дитина залишається в стресовій ситуації без підтримки дорослих, це може завдати їй ще більшої шкоди. На думку психологів, діти, які переживають значні рівні негараздів, зазнають токсичного стресу (ми вже пояснювали значення терміну «токсичний стресс»).

Діти можуть надалі почуватися в небезпеці, або в них закріплюється реакція загальмованості в ситуації стресу. Знову ж таки, життєво важливими для подолання такого стану є відносини між вами і дитиною, а також між педагогом і дитиною. В серйозніших випадках може знадобитися додаткова індивідуалізована допомога спеціаліста, наприклад дитячого психолога.

Ранні і дошкільні роки – це важливий період, коли втручання спеціаліста здатне допомогти подолати наслідки негараздів у житті дитини, які серйозно позначилися на її розвитку. **Тому не ставте дитині діагноз, натомість будьте турботливими і спостерігайте за нею.** В поодиноких випадках може виникнути потреба у консультації спеціаліста, тому рекомендується в системі дошкільної освіти передбачити процедури для направлення до спеціалістів дітей, у яких спостерігається тривалий високий рівень дистресу. Вам та/або вашому керівництву слід добре знати порядок дій у таких ситуаціях.

Рекомендації щодо подолання наслідків складних життєвих обставин у дитинстві

<p>Позитивне сприйняття</p>	<p>Характеризуючи дітей, вживайте позитивні слова, уникайте негативних ярликів, таких як «упертий». Старайтеся замінити такий ярлик словами, які підкреслюють сильні сторони, наприклад замість сказати «Він упертий», дитину можна описати так: «Він упевнений в собі і наполягає на своїх ідеях». Намагайтеся зрозуміти, чому дитина поводить певним чином, і створіть можливості для зменшення напруги, гніву або стресу. Наприклад, якщо дитина гнівається чи перебуває в напруженому стані, можна запропонувати гру, коли потрібно впертися руками в стіну і дихати, або погратися з пластиліном.</p>
------------------------------------	--

Оцінювання	Звертайте увагу на чинники, які викликають стресовий стан у дитини. Наприклад, якщо дитина полишає гру, поміркуйте, що трапилося за мить до того, і потім зробіть щось, що допоможе дитині конструктивно подолати стрес. Якщо дитина не здатна дотримуватися черговості, сядьте поруч з нею і разом зробіть щось по черзі.
Поточний момент	Не розпитуйте дитину про її особисту мандрівку, життя і важкі випробування. Це може пробудити в неї неприємні спогади і нагадати про важкі життєві ситуації.
Діяльність	Використовуйте різні методики боротьби зі стресом, зокрема ходьбу, дихання, розмальовування, рух, співи. Допомагайте дітям залишатися в поточному моменті, виявляйте інтерес до їхньої гри і творчої уяви. Наприклад, коли дитина уявляє себе лікарем, який піклується про «хвору» ляльку, запитайте, як звуть ляльку і як вона почувається. Навчайте дітей спершу думати, а потім діяти, використовуйте сигнали-підказки, коли потрібно зупинитися, наприклад знак рукою, лялькою, пісенькою тощо. Створюйте можливості брати ініціативу в свої руки. Це дає змогу дитині повернути відчуття контролю і припинити реагувати на стрес.
Само-усвідомлення і розслаблення	Заохочуйте дітей робити перерву, коли вони відчують напруження. Методики самоусвідомлення в поєднанні з диханням допомагають зробити паузу, контролювати свої емоції і вийти з реакції загальмованості в ситуації стресу. Для розслаблення використовуйте рухову активність, наприклад техніку «вичави лимон». Запропонуйте дітям уявити, що вони сильно чавлять лимон лівою рукою. Попросіть «вичавити весь сік». Під час цієї вправи можна попросити їх відчути напругу в передпліччях і кистях. Потім запропонуйте викинути уявний лимон, розслабитися і звернути увагу на відчуття в передпліччях і кистях рук, коли вони в розслабленому стані. Повторіть з іншою рукою. Також використовуйте ці методики для коригування неприйнятної поведінки.
Сміх	Коли діти перебувають у стресовому стані, сміх теж виявляється корисним і допомагає зняти стрес. Наприклад, щоб змусити дітей засміятися, говоріть кумедним голосом, використовуйте жарти, пісеньки. По можливості, сплануйте розважальні заходи.
Коригування негативної поведінки	Якщо дитина б'ється, ламає іграшки або плаче, можливість побути в зоні заспокоєння поруч із дорослою людиною допоможе регулювати ці емоції. В цій зоні дитині можна запропонувати виконати дихальні вправи, рухові вправи, а потім приєднатися до групи, коли вона буде готова. Також можна відволікти дітей і запропонувати альтернативні види діяльності замість спонукати долучатися до певного навчального заняття. Наприклад, якщо дитина відчуває стрес, зосередьтеся на тому, щоб зняти стрес і допомогти їй заспокоїтися. Потім, коли вона буде готова, дитина може повернутися до навчального заняття.

Методики та ігри на розслаблення, зниження стресу та агресії в дітей, а також створення спільноти і команди¹¹

Дітям, які перебувають у важких і напружених ситуаціях, украй важливо мати можливість гратися і радіти разом з однолітками. Описані нижче методики покликані зменшити стрес і тривогу в дітей, дати їм змогу відчувати себе більш розслабленими і мотивувати більше довіряти іншим людям. Запропоновані форми роботи можна використовувати навіть якщо діти не володіють грецькою мовою (тобто якщо педагоги і діти не знають мови одне одного). Їх можна застосовувати, коли діти засмучені, схвильовані, напружені або агресивні, а також під час зустрічі в колі.

ЗАСТИГЛІ ФІГУРИ. Всі діти стоять у колі із заплющеними очима і повільно дихають. Покажіть дітям, як потрібно дихати. Скажіть: «Поспостерігайте за тим, як повітря входить у ваше тіло і виходить з нього». Потім попросіть дітей із заплющеними очима розповісти про свої відчуття так, як їм більше подобається: через рухи, звуки або в будь-який інший спосіб. Коли ви плеснете в долоні, вони мають «завмерти» (залишатися в тій самій позі) і відкрити очі. Можна запропонувати дітям подивитися на ровесників, спробувати відгадати різні почуття і підійти до тих, хто відчуває те ж саме, що й вони.

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПОЧУТТІВ. Усі стоять у колі. Одна дитина або педагог розпочинає гру і показує свої почуття невербально – за допомогою рухів, звуків тощо. Решта дітей імітують. Потім наступна дитина показує свої почуття, а решта повторюють. Гра закінчується, коли кожен зможе показати, що він або вона відчуває. Діти також можуть спробувати розпізнати і назвати свої почуття і почуття оточуючих. Можна варіювати цю методику, попросивши дітей показати кумедні або незвичні рухи.

СКУЛЬПТУРИ. Об'єднайте дітей у пари. Дитина «А» буде скульптором, а дитина «Б» – глиною. Запропонуйте дитині «А» надати дитині «Б» «певної форми», яка віддзеркалює її почуття в цей момент. Коли гра закінчиться, дитина «Б» має назвати емоції дитини «А» і пояснити, як вона їх розпізнала. Потім діти міняються ролями.

РАДІСТЬ. Усі діти сідають до кола. Педагог просить їх заплющити очі і пригадати ситуацію, коли вони були радісними і щасливими, і запрошує подумки відтворити в пам'яті, що вони тоді робили і відчували. Наприкінці вправи діти встають і рухаються кімнатою, висловлюючи радість і щастя.

ЛОСКОТАННЯ. Діти лоскотують одне одного в парах, доки їм це приємно. Цю вправу також можна виконувати з усією групою. Зберіть дітей у центрі кімнати і попросіть лоскотати одне одного, поки вони не втомляться. Діти, які почуваються некомфортно, можуть у будь-який момент вийти з гри.

СМІХ. Діти сидять або лежать на підлозі із заплющеними очима і глибоко дихають. Коли вони розслабляться, попросіть їх почати голосно сміятися – що голосніше, то краще. Невдовзі цей сміх стає спонтанним. Педагоги мають приєднатися до дітей.

¹¹ За матеріалами Центру інтерактивної педагогіки (CIP), членської організації ISSA із Сербії.

ДИХАННЯ В КОЛІ. Діти лягають на спину колом головою до центру із заплющеними очима і тримаються за руки. Вони повільно дихають, намагаючись гармонізувати власне дихання з диханням сусідів. Поступово вони починають дихати глибше, вдихати носом і голосно видихати ротом. Педагог пояснює, що коли вони голосно видихають, усі їхні неприємні відчуття залишають тіло.

СНІГОВА БАБА. Запитайте дітей, чи знають вони, що таке снігова баба. Покажіть їм картинку. Скажіть: «Уявіть, що ви – снігова баба. Як у будь-якої снігової баби у вас є голова, тіло, дві руки і тверда нога, на якій ви стоїте. Сьогодні чудовий ранок, сяє сонечко. З часом сонце стає дедалі гарячішим, і ви починаєте танути. Спочатку тане ваша голова, потім одна рука, а невдовзі й друга. Поступово починає танути ваше тіло. Зараз ви поки стоїте на ногах, але вони теж починають танути. Незабаром ви перетворюєтеся на купку снігу». (Діти мають діяти так, ніби вони тануть; наприкінці вони опиняються на підлозі. Педагог може змоделювати процес танення «снігової баби», описуючи його дітям).

ВАЖЛИВО! Деякі з описаних методик передбачають тілесний контакт і дотики. Завжди потрібно наперед з'ясувати ставлення до дотиків у відповідній культурі, тобто наскільки вони прийнятні чи ні. Також слід уточнити ставлення самої дитини до того, коли торкаються її і коли вона торкається інших. Якщо діти не бажають, щоб до них торкалися, поважайте їхній вибір.

СВІЧКИ НА ТОРТІ. Запропонуйте дітям уявити себе свічками на торті. Скажіть: «Спочатку ми стоїмо на повний зріст і рівно. Сонце сьогодні дуже гаряче. Ми починаємо танути. Спершу тане голова (зробіть паузу), потім плечі (дайте дітям час), потім руки. Віск тане повільно. Ноги згинаються повільно, повільно, аж поки ми повністю не перетворимося на віск на підлозі. Починає дути холодний вітер (видайте звук), і ми підіймаємося і знову стоїмо».

ГРУПОВИЙ КРИК. Усі діти стають одне за одним і повільно, з тихим бурмотінням, починають рухатися від одного кінця кімнати до протилежного. Вони поступово прискорюють рух і стають більш шумними, аж поки не дістануться до кінця кімнати, де зупиняться і замовкають.

ГРУПОВЕ БУРМОТІННЯ. Діти згортаються калачиком якомога ближче одне до одного. Вони починають тихо бурмотіти. Далі вони повільно випрямляються, і бурмотіння поступово посилюється. Воно звучить найголосніше, коли діти стоять вертикально з піднятими над головою руками. Порядок дій можна змінити на протилежний, коли діти повільно згинаються, згортаються і з тихим бурмотінням повертаються в початкове положення.

ГЕТЬ З МОЄЇ СПИНИ! Діти стоять, розставивши ноги, із розслабленими колінами і ступнями паралельно одна одній. Руки довільно звисають уздовж тіла. Підборіддя має бути розслаблене, а дихання рівне. Діти з розведеними руками піднімають лікті до рівня плечей. Коли вони відчують у цьому потребу, то з силою повертають лікті у вихідне положення з вигуком «Геть з моєї спини!». Гру можна повторювати декілька разів поспіль.

ГИДКЕ – КРАСИВЕ, ЖАХЛИВЕ – КУМЕДНЕ. Кожна дитина малює щось, що вважає гидким, тобто щось, що їй не подобається або жахає. Потім діти малюють усі разом і перетворюють це зображення на щось приємне/кумедне.

МАЛЮВАННЯ В ГРУПІ. Діти малюють індивідуально на великому аркуші паперу із заплющеними очима. Потім вони відкривають очі і поєднують всі індивідуальні малюнки в один.

КОЛО ДОВІРИ. Діти стають колом якомога щільніше одне до одного. Педагог запрошує когось із дітей встати в центр кола. Доброволець стоїть у колі на повний зріст обома ногами на підлозі. Решта дітей витягують руки до центру кола долонями догори. Дитина в центрі, яка стоїть із заплющеними очима, починає хитатися, а решта її підтримують. Коло можна повільно розширяти, й амплітуда хитання може збільшитися.

ЛЮДСЬКИЙ ЛАБІРИНТ. Дитина із зав'язаними очима має пройти крізь лабіринт, утворений з її товаришів. Дитина намагається віднайти шлях за допомогою дотиків, а решта дітей допомагають невербальними підказками.

ОБІЙМИ МЕТЕЛИКА. Схрестіть руки на грудях ніби тримаєте себе, так, щоб ваша ліва рука була на правому плечі, а права рука на лівому плечі. Попросіть дітей зробити так само. Тримайте руки схрещеними і по черзі постукуйте себе руками по плечах. Лівою рукою доторкніться до правого плеча, а потім правою рукою доторкніться до лівого плеча. Продовжуйте повторювати цю техніку. В ній важливо постукувати по плечах по чергово. Порівняйте з рухами крилець метелика. Спочатку одне «крильце» рухається вгору і вниз, а потім друге «крильце» рухається вгору й опускається. Попросіть дітей так постукувати себе по плечах упродовж однієї хвилини, а потім зупинитися, зробити вдих і подивитися, як вони почуваються. Запитайте в дітей: «Як ви почуваєтеся?» Продовжуйте постукування. Вправу можна виконувати так довго, як діти забажають, і стільки разів на день, скільки потрібно.

ЛЮДСЬКИЙ ВУЗОЛ. Об'єднайте дітей у невеликі групи по 4–6 осіб. Усі мають стати в коло. Запропонуйте витягнути праву руку всередину кола і схопити (легко!) руку навпроти, а потім те саме зробити лівою рукою. Кожна дитина має тримати за руки двох товаришів. Тепер усі діти з'єднані в один великий вузол, який потрібно розплутати, не відпускаючи руки партнерів. Попросіть дітей грати в цю гру повільно й обережно, щоб нікому не нашкодити. В деяких випадках краще дозволити дітям відпустити руку партнера, щоб розплутатися належним чином. Це чудова гра для дітей на формування команди. Вона спонукає учасників разом шукати рішення, якого кожен з них прагне. Для підвищення ефективності вправи з командотворення попередьте дітей, що їм не можна розмовляти – це спонукатиме їх виробити власну мову жестів. Така гра сприяє більш злагодженій колективній діяльності, що і є метою цієї вправи.

ГОЙДАЛКИ. Діти в парах беруться за руки. Попросіть їх разом присісти і встати. Повторіть вправу декілька разів.

ДРАКОН. Ця методика найкраще підходить для сімох учасників. Якщо дітей більше, утворіть ще кілька «драконів». Усі учасники гри стають у лінію одне за одним, тримаючи руки на талії сусіда попереду. Потім «голова дракона» – перша дитина в лінії – намагається схопити «хвіст», або останню дитину в лінії, а «тулуб» (решта дітей) хочуть завадити «голові». При цьому «тулуб» має залишатися з'єднаним, і діти не повинні втратити контакту одне з одним.

САРДИНИ. Ця методика нагадує гру в хованки. Одна дитина ховається. Через деякий час решта починають її шукати. Коли хтось знаходить дитину, яка сховалася, вони ховаються разом у тому ж самому місці. Гра закінчується, коли всі діти сховаються в тому ж самому місці.

СТРИБОК КЕНГУРУ. Дитина імітує кенгуру і підстрибує, намагаючись схопити інших, що тікають від неї. Коли вона когось схопить, вони стрибають разом як кенгуру і «полюють» на інших. Наприкінці гри всі діти стрибають як кенгуру.

ДУШ. Об'єднайте дітей в пари. Одна дитина заплющує очі. Інша дитина «поливає її з душа», торкаючись кінчиками пальців, ніби краплі води стікають по голові й тілу. Коли «душ» закінчується, вона «втирає» «мокру» дитину своїми долонями. Потім вони міняються ролями. Діти можуть виконувати цю вправу самостійно, або педагоги можуть робити це з окремими дітьми. Ця методика додає дітям бадьорості і розслаблює їх. **ОДНАК СПЕРШУ СЛІД З'ЯСУВАТИ СТАВЛЕННЯ ДИТИНИ ДО ДОТИКІВ. ПОТРІБНО ЩОБ ДИТИНА ВАМ ДОВІРЯЛА. НЕ ДОЗВОЛЯЙТЕ ІНШИМ ДОРОСЛИМ В ГРУПІ ВИКОНУВАТИ ЦЮ ВПРАВУ З ДІТЬМИ!**

ГРУПОВИЙ МАСАЖ. Діти стають колом одне за одним. Кожна дитина масує дитину, яка стоїть попереду, й одночасно отримує масаж від дитини позаду. Через деякий час діти повертаються і повторюють вправу.

ЖОНГЛЮВАННЯ КУЛЬКАМИ. Дайте дітям завдання тримати всі кульки (1+ на кожную дитину) в повітрі. Заохочуйте їх співпрацювати і допомагати одне одному. Щоб зробити гру ще більш захопливою і веселою, додайте кульок або введіть обмеження, наприклад не можна користуватися руками, щоб не дати кулькам впасти на землю, тощо.

Виховання життєстійкості

Життєстійкість – це здатність перемогти і повернутися до норми після зіткнення із суворими тяготами і негараздами через відновлення і зцілення. Це важлива здатність, яку ми намагаємося розвивати в дітей-біженців з допомогою певного поєднання методик. Деякі з них спрямовані на підсилення внутрішніх ресурсів дитини, зокрема на розвиток самооцінки, вдосконалення навичок регулювання власної поведінки і стресостійкості. Інші орієнтовані на роботу із зовнішніми чинниками, наприклад **формування сталої і позитивної прив'язаності, а також здорових відносин між дитиною і піклувальниками, або допомога сім'ям у створенні підтримуючої мережі соціальних контактів з міцними і надійними зв'язками** з іншими дорослими, наприклад з дитячого закладу, широкої спільноти.

Оцінювання	Помічайте, коли дитина, з якою ви працюєте, стикається з проблемою і відмовляється продовжувати діяльність. Попросіть дитину розповісти, що трапилося і що вона відчуває. Запропонуйте продовжувати спроби з вашою допомогою і поступово хваліть її за зусилля. Запевніть дитину, що попри всю складність діяльності вона була здатна її виконати.
Самооцінка	Підтримуйте в дітей впевненість в тому, що завдяки рішучості вони здатні перебороти будь-які труднощі. Для цього можна наводити історії, герої яких досягли успіху завдяки своїй наполегливості. Хваліть і підбадьорюйте дітей, щоб виховувати впевненість у своїх силах і навчати усвідомлювати власні сильні сторони.
Використання різних методик	Відведіть певні дні чи тижні для тематичних вправ і видів діяльності, спрямованих на посилення життєстійкості, наприклад з виховання емпатії, наполегливості, терпіння, рішучості, бажання досягати, підтримки інших і доброти.
Стратегії	Нагадуйте дітям про різні шляхи подолання труднощів, наприклад звернутися по допомогу до друга, дорослого чи до групи. Наведіть приклад, як ви самі отримуєте допомогу від групи: попросіть дітей взяти на себе виконання певних ролей і допомогти вам організувати заняття, а потім подякуйте їм і скажіть, що відчуваєте їхню підтримку.

Методики розвитку самооцінки і виховання поваги до розмаїття¹²

Як зазначалося вище, саме в перші роки життя дитини закладається основа для впевненості в собі і самооцінки на все життя. Критика, образливе поведіння і негативний життєвий досвід можуть легко нашкودити самооцінці дитини. Внаслідок пережитого негативного досвіду і небезпеки, яка загрожує благополуччю батьків й опікунів, діти-біженці раннього і дошкільного віку можуть страждати від браку віри в себе і дуже низької самооцінки. Завдання педагогів дошкільної освіти полягає в тому, щоб підтримати дітей і забезпечити їм максимально можливий позитивний досвід для відновлення самооцінки.

Заняття «Я особливий»

Ця вправа допомагає усвідомити, що кожна дитина в групі є особливою. Вона також сприяє розвитку самоповаги.

Для виконання вправи вам знадобляться такі матеріали: папір, клей, ножиці, тасьма, фотографії, кольорові олівці, прості олівці.

Опис

1. Створіть книжку для кожної дитини. Візьміть три великі аркуші паперу (формату А3) та один аркуш товстішого паперу чи картону такого ж розміру, і складіть навпіл. Зробіть невеликі дірочки всередині, пропустіть крізь них тасьму і зв'яжіть. Діти старшого віку можуть зробити це самостійно.

¹² За матеріалами методичного посібника Education for Diversity – Program for adults working with and for children –Toolkit, 2018, ISSA.

2. Запропонуйте кожній дитині наклеїти своє фото (або малюнок) на обкладинку книжки або власноруч намалювати автопортрет, якщо у вас немає світлин. У книжці діти писатимуть про себе (або ви чи батьки можете робити це за них) і вклеюватимуть свої фотографії чи малюватимуть. Наприклад, книжка може містити інформацію про зріст дитини, її вагу, колір очей, колір волосся, про членів родини, домашніх тварин, мови, якими вона розмовляє, прізвисько, дату народження, її улюблені страви тощо.
3. Ці книжки можна розмістити в куточку для читання, щоб кожна дитина мала змогу більше дізнатися про друзів по групі.

Заняття «Дещо про мене: історія мого імені»

Ця методика дає дітям можливість дізнатися одне про одного в незвичний спосіб і спонукає поміркувати про схожі риси, що їх поєднують. Вона також допоможе вам вивчити імена дітей і більше дізнатися про них і їхню культуру.

Опис

- У колі кожна дитина називає своє ім'я по-різному: швидко – повільно, тихо – голосно, сидячи – стоячи, в поєднанні з рухом (решта можуть повторювати цей рух).
- Всі діти створюють малюнок зі своїм іменем, а педагог записує їхні імена.
- Закінчивши малювати, діти направляють малюнки по колу, щоб усі їх побачили, або влаштовують виставку.
- Діти об'єднуються в групи на основі своїх імен (критерії можуть різнитися залежно від віку дітей. Групи створюють за принципом однакових імен, схожих імен, за кількістю літер в імені, за однаковою першою чи останньою літерою, за тим, як вони римуються, тощо).
- Кожна група отримує великий аркуш паперу, на якому написані їхні імена (діти старшого віку можуть самі написати свої імена).
- У малих групах діти обговорюють такі теми (тематику можна змінювати залежно від віку): значення імені, як вони його отримали, чи воно їм подобається, як його/її називають вдома, і як би вони хотіли, щоб їх називали в дитячому садку/школі).
- Запишіть висновки.
- Попросіть кожну групу розповісти іншим, що вони обговорювали, і допоможіть визначити, чого вони навчилися (наприклад хто їм дав їхні імена, скільком з них подобаються їхні імена тощо).

ПРИМІТКА. Це заняття більшою мірою підходить для дітей старшого віку і дітей, які говорять однією мовою. В роботі з молодшими дітьми можна виконати лише першу частину методики, без групового обговорення.

Заняття «Ми всі пасуємо одне до одного: створення спільноти»

Виконання цієї вправи допоможе дітям зрозуміти, що попри всі відмінності вони здатні об'єднуватися, працювати і навчатися разом.

Опис

- Запропонуйте кожній дитині намалювати свій автопортрет і вирізати його у формі фрагмента картинки-голови (див. фото).
- Разом з дітьми створіть плакат з авто-портретів і знайдіть місце в кімнаті, де його розмістити. (Попросіть дітей написати свої імена. Якщо вони не можуть цього зробити, напишіть за них.)

- Спільно з дітьми поміркуйте над тим, чи пасують вони одне до одного в групі, на їхню думку? Якщо ні, чому? Що їм потрібно змінити?

ПРИМІТКА. Не дозволяйте дітям звинувачувати окремих дітей. Спонукайте їх подумати про дружбу, про те, що вони роблять одне для одного тощо.

- На завершення попросіть кожну дитину розповісти, що вона зробить, щоб перетворити свою групу в спільноту.

ПРИМІТКА. Для цього заняття можна також зробити фотографії обличч дітей, збільшити їх, заламінувати, вирізати у вигляді фрагмента головоломки (як у попередньому варіанті) і використовувати для обговорення подібностей і відмінностей між дітьми, а також для створення великої картинки-пазла з фотографій.

ПРИМІТКА. Цю вправу можна проводити з дітьми раннього і більш старшого віку. Різниця полягає в глибині обговорення під час її виконання. Також важливо, щоб учасники говорили однією мовою.

Заняття «Мої сильні сторони – це наша сила»

Ця методика спонукає дітей пишатися своїми сильними сторонами і якостями, і на їх основі налагоджувати зв'язки з іншими.

Опис

- Дайте кожній дитині квадратний аркуш паперу (A5, або половину аркуша A4) і попросіть намалювати щось, що її характеризує, її сильні сторони, те, чим вона пишається, що робить її особливою, важливою і вартою поваги.
- По завершенні цієї роботи попросіть кожну дитину встати і розповісти, що вона в собі любить і чим пишається.
- Запропонуйте дітям наклеїти всі свої малюнки на великий аркуш паперу. Обов'язково простежте за тим, щоб вони написали свої імена і те, чим вони пишаються. Якщо діти не можуть самі написати, зробіть це за них.
- У верхній частині аркуша напишіть «Наші сильні сторони» і разом з дітьми вирішіть, де його слід повісити.
- Обговоріть з дітьми, що вони наразі знають про сильні сторони своїх друзів і як можуть покластися на них за потреби.
- На завершення організуйте групові обійми.

ПРИМІТКА. Це заняття видається доволі простим, але воно може виявитися дуже складним для багатьох дітей, зокрема для дітей з уразливих груп. Якщо ви знаєте, що в групі є діти, яким складно говорити про себе щось хороше, то перш ніж його проводити, за будь-якої нагоди хваліть дітей за те, що вони зробили, і просіть їх розповісти, що людям в них подобається тощо. **Не дозволяйте дітям змагатися, хто з них кращий тощо. Робіть наголос на тому, що в кожного з нас є свої якості.**

Заняття «Родинна стіна»

Виконуючи цю вправу, ви допоможете дітям відчувати себе в групі більш спокійно і дізнатися про родини одне одного. Ви також можете більше дізнатися про сім'ї дітей. **Будьте обережні з цим заняттям, якщо вам відомо, що деякі діти втратили родичів чи були розлучені з ними.**

Просто розмістіть на стіні фотографії або малюнки родин, якщо фотографій немає, і напишіть імена дітей.

Родинні стіни і книжки, створені і написані чле-нами родини, – це лише кілька способів долучати родини до роботи в класній кімнаті. Фотографії дітей, захоплених цікавою діяльністю в своїх нав-чальних спільнотах, або саморобні книжки з описом їхніх днів і проєктів також допомагають дітям побачити себе і показати, що вони належать до цієї спільноти. Замість матеріалів, придбаних у магазині, потрібно демонструвати художні роботи дітей, їхні вислови і поробки. Завжди розміщуйте дитячі роботи на рівні їхніх очей, щоб вони могли їх бачити.

Заняття «Моя сім'я походить з ...»

Ця вправа допоможе дітям дізнатися про особливості культури своїх прашурів. Вам знадобиться матеріал для виготовлення книжок.

Опис

- Запропонуйте кожній дитині створити книжку про історію своєї родини. Нехай діти намалюють в цих книжках своїх дідусів і бабусь та інших родичів (також можна використовувати фотографії). Книжка може розповідати про те, які страви полюбляють у родині, якою мовою спілкуються, в які ігри люблять гратися, яких звичаїв дотримуються.
- До цього заняття також можна залучати батьків під час батьківських зборів. Попросіть їх поговорити з дітьми про історію їхньої сім'ї або заповнити бланк, який ви заздалегідь для них підготували.
- Влаштуйте виставку на стіні. Пограйте в ігри «спогади» і «лото», а також «знайди правильне фото до імені».
- Зробіть картки з іменами дітей, їхніх родичів і друзів. Зіграйте в гру на зіставлення фотографій з іменами.
- Діти можуть порівнювати фотографії і визнавати та віддавати належне подібностям і відмінностям між нами.

Можна також використати плакат чи мапу країни і попросити батьків разом з дітьми позначити місця, звідки вони прибули, міста чи села, де в них є родичі і друзі. Аналогічну вправу можна провести з мапою світу. Це заняття є дуже важливим для дітей-мігрантів і біженців, бо допомагає підтримувати зв'язки з місцем свого походження і відтворити соціальну мережу, до якої вони належать. Попри труднощі в житті родин, збереження пам'яті і зв'язків зі своїм корінням за допомогою позитивних спогадів про людей і місця має цілющу дію.

Мій дім і моя родина¹³

Виконуючи цю вправу, ви допомагаєте дітям дізнатися про родини одне одного, підсилюєте відчуття приналежності і даєте можливість говорити між собою про свої сім'ї, важливих людей у їхньому житті і про те, як вони живуть тепер і як жили раніше.

Матеріали

- Коробки з-під взуття або інші картонні коробки меншого розміру
- Папір
- Ножиці
- Фарби
- Клей
- Інші матеріали, наприклад вовна різних кольорів, мотузки, старі каталоги, рекламні листівки

Опис

- Моя сім'я і важливі люди в моєму житті. Діти сидять у колі і розмовляють про свої родини, місця, де вони живуть, про важливих людей у своєму житті (такі бесіди можна організовувати впродовж тижня).
- Облаштування квартири. Кожна дитина приносить або отримує картонну коробку чи коробку з-під взуття і з її допомогою зображає свою квартиру (місце, де вона мешкає). Діти фарбують, виготовляють меблі тощо.
- Знайомство з важливими людьми. Діти малюють на папері людей, які є важливими в їхньому житті, і вирізають портрети ножицями. Ці зображення можна приклеїти в «будинку» або просто покласти всередину (спонукайте дітей не забути про себе).
- Відведіть місце, де можна розмістити ці коробки, щоб діти мали змогу повертатися до них і показувати їх своїм товаришам, розповідаючи про своє життя, родини і важливих для них людей.
- За цією методикою можна запропонувати дітям створити будинок чи квартиру своєї мрії і покласти туди зображення всіх, кого вони люблять.
- Можна варіювати зміст заняття і разом з дітьми створити дитсадок і спільноту мрії та обговорити, як там житимуть люди тощо.

Важливі поради для педагогів

- Це заняття орієнтоване на дітей віком 4–9 років. Його можна адаптувати для різних вікових груп, збільшуючи або зменшуючи рівень складності, наприклад запропонувати дітям виконати його самостійно або надавати більше допомоги.
- Ця діяльність може тривати тижні і місяці, і її просто інтегрувати в тематичні плани («Як живуть люди») або в невеликі проекти з вивчення різних життєвих укладів.
- Обговорення, пов'язані з цією діяльністю, можуть виявитися дуже чутливими. Ви маєте бути впевнені, що кожна дитина відчуватиме гордість і радість за свій дім, родину і важливих людей.
- Цілком нормально обговорювати з дітьми існування відмінностей між місцями, де ми живемо, **проте всі наші родини є цінними, і ми любимо наші домівки.**

¹³ За матеріалами навчально-методичного набору для творчої діяльності Creativity Activity Cards, розробленого спільно з Центром дитячого мистецтва в Берліні, ЮНІСЕФ, ISSA; 2016/17.

Автопортрети

Виготовлення автопортретів – дуже надихаюче заняття. Використовуйте різні методи і засоби для їх створення. Погляньте на фотографії.

Слід підписати імена дітей і розвісити їхні малюнки на стінах.

Ми рекомендуємо збирати роботи дітей, зокрема ті, в яких вони пишаються своїми сильними сторонами, тим, хто вони є і звідки вони родом, наприклад автопортрети і коробки з-під взуття із вправи «Мій дім і моя родина». Коли діти залишатимуть табір і дитячий садок, то зможуть взяти їх із собою. Вони можуть стати для них розрадою.

Поради з вирішення конфліктів і попередження проявів дискримінації¹⁴

Ми схильні сприймати біженців як однорідну групу і заперечувати, що серед них, як і серед інших людей і різних груп, можуть траплятися прояви дискримінації.

Тому коли педагогічні працівники бачать, що діти виключають інших дітей, дразнять, обзивають, знущаються з них тощо, ми рекомендуємо діяти таким чином.

- Якщо ви хочете, щоб діти поводитися шанобливо і неупереджено, слід реагувати негайно. Ніколи не ігноруйте такі інциденти і не покладайтеся на переконання, що така поведінка зміниться сама.
- Зверніться безпосередньо до дитини, яка образила іншу дитину, і скажіть спокійним, але твердим голосом: «У нашій групі така поведінка неприйнятна. Не можна говорити своїй подружці Аші, що вона – гидке афганське дівчисько. Це її кривдить, засмучує або сердить».
- Якщо ви погодили правила роботи в групі, нагадайте про них і наголосіть на тому, що деякі форми поведінки і реакції є недоречними. В подібних випадках не слід звинувачувати дитину, а привернути увагу до її поведінки (наприклад, замість сказати «Ти нечемна», варто сказати «Ти поставилася до своєї подружки нечемно».)

¹⁴ За матеріалами Diversity and equity guidelines for childcare providers. Office of the Minister of Children Ireland. 2006. (https://www.dcy.gov.ie/documents/childcare/diversity_and_equality.pdf) а також Insensitivity to Physical, Racial, or Ethnic Differences by Lesia Oesterreich, M.S., National Network for Child Care – NNCC. Part of CYFERNET, the National Extension Service Children Youth and Family Educational Research Network (1995).

- Заспокойте дитину, яка стала об'єктом дискримінації й образ, і допоможіть їй висловити свої почуття. Наприклад, «Коли Міра назвала тебе гидким афганським дівчиськом, ти напевно дуже розсердилася і засмутилася. Почуватися сердитою і засмученою з цього приводу – нормально. Ми всі хочемо, щоб до нас ставилися з повагою».
- Намагайтеся виховувати емпатію, спонукаючи дитину, яка образила іншу, поставити себе на її місце. Наприклад: «Що б ти відчувала, якби хтось сказав тобі щось таке, що тобі не подобається?»
- Підтвердьте цінність обох дітей: «Її шкіра відрізняється від твоєї, вона з іншої країни; вона афганка. І цим вона особлива й унікальна. Ти теж особлива. Всі люди різні. Одні люди – із Сирії, інші – з Афганістану. В одних людей очі блакитні, в інших – карі. Одні люди розмовляють арабською мовою, а інші – мовою пушту чи дарі. Всі люди різні. Для мене ви обидві важливі, і я турбуюся про вас обох».
- Запропонуйте вірні слова і продемонструйте шанобливу поведінку. Також використайте цей випадок із навчальною метою, щоб надати додаткову інформацію: «Аша – афганка, і звертатися до неї потрібно саме так».
- Скористайтеся цією нагодою, щоб почати розмову/обговорення в загальному колі. Тема розмови і те, як вона розвиватиметься, залежить від віку дітей. «Ніхто не хоче, щоб його називали дурним і насміхалися з його національності. Це ображає людину. Чи мали ви такий досвід? Чи було вам боляче, коли хтось говорив про вас неввічливо? Що ви тоді робили? Що б ви хотіли, щоб ця людина зробила?» Якщо ви працюєте з молодшими дітьми, можна з допомогою ляльок розіграти ситуацію з образою чи виключенням, і поцікавитися в дітей, що вони відчують.

Коли між дітьми виникає конфлікт, можна використати методику із шести кроків (Erstein, 2007).¹⁵

1. Підійдіть до ситуації спокійно; покладіть край будь-яким образливим діям.
2. Визнайте почуття дітей, уникаючи оціночних суджень.
3. Зберіть інформацію: надайте кожній дитині, залученій до конфлікту, можливість висловити свою точку зору.
4. Ще раз сформулюйте проблему.
5. Попросіть дітей запропонувати рішення і разом оберіть один із варіантів. Якщо в них не виходить придумати гарні способи розв'язання ситуації, наведіть кілька прикладів, надайте альтернативні пропозиції, запропонуйте компроміси і застосуйте правила.
6. Для примирення продовжуйте надавати допомогу чи підтримку. Допоможіть дітям подолати конфлікт.

Якщо ви і діти не розмовляєте однією мовою, використовуйте невербальне спілкування і різні наочні засоби, які можна підготувати заздалегідь. Наприклад, коробку із зображеннями різних рішень або смайликами (більше одного смайлика на кожне почуття, тому що діти, які перебувають у конфлікті, можуть почуватися однаково). З допомогою смайликів діти можуть показати, як вони почувуються. Вони також можуть вивчати зображення різних рішень й обирати ті, які їм подобаються.

¹⁵ Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić, and T. Vonta. (2010). Putting knowledge into practice: A guidebook for educators on ISSA's Principles of Quality Pedagogy. Netherlands: International Step by Step Association.

Зниження стресу всередині родини і стресу, якого вона зазнає ззовні

У центрах прийому/таборах для біженців у Греції і Німеччині батьки повідомляли про схожі виклики:

- необхідність заново віднайти свої сильні сторони і здібності;
- здатність розслаблюватися й отримувати задоволення від виховання дітей навіть за складних обставин;
- піклування про дітей і про себе (про їхнє і своє власне фізичне і психологічне благополуччя);
- необхідність залишатися татом/мамою в центрі прийому/таборі для біженців, що бентежить;
- втрати, стрес і те, наскільки важко з ними справитися.

Вище вже йшлося про те, що сім'ї біженців зазнають стресу з численних причин. Багато родин біженців намагаються оговтатися від подій, які змусили їх покинути рідну країну. Нерідко вони також стикаються з іншими негараздами, зокрема бідністю, адже залишили багато своїх ресурсів позаду, і безробіттям. Зазвичай біженці перебувають у стані нестабільності і невизначеності, що є додатковим джерелом стресу для родини. Непевність породжує відчуття безпорадності і безнадії внаслідок неспроможності контролювати своє майбутнє.

Стрес можуть спричиняти внутрішні і зовнішні чинники. До внутрішніх належать наші почуття й очікування, а зовнішні впливають з оточуючого середовища і подій довкола. Внутрішні чинники стресу впливають на здатність людини реагувати на зовнішні чинники стресу і протидіяти їм.

Нижче узагальнено найпоширеніші чинники стресу для родин біженців.

Внутрішні чинники стресу	Зовнішні чинники стресу
<ul style="list-style-type: none"> • Злість • Сором • Страх • Розчарування • Думки про те, що вони не спра-вилися зі своєю роллю батька чи матері • Приниження • Ганьба 	<ul style="list-style-type: none"> • Фізичне середовище, переповнені табори і центри прийому • Безпритульність • Відсутність доходу • Травми і погане здоров'я • Відсутність доступу до послуг, наприклад діти не мають можливості відвідувати дитячий садок, школу, лікаря

Важливо пам'ятати, що батьки й опікуни, які є біженцями, зазнають подвійного стресу в зв'язку з такими обставинами:

- своїм поточним становищем;
- тим, що в складній ситуації вони мають залишатися батьками.

Наша роль полягає в тому, щоб допомогти батькам контролювати стрес і бути готовими йому протистояти шляхом розвитку в них стійкості до стресу і посилення здатності справлятися з ним. Ми також маємо підтримувати їх у виконанні батьківських обов'язків, зокрема надавати можливість гратися зі своїми дітьми, давати їм поради, слухати їх і просто бути поруч.

За даними УВКБ ООН, більшість батьків-біженців забезпечують опору і стабільність для своїх дітей у найбільш небезпечні і важкі часи їхнього життя. Вони захищають своїх маленьких дітей, коли доводиться тікати від насильства, переслідувань і будувати нове життя після того, як були змушені залишити все позаду. Та в багатьох випадках, коли їм не вдається виконувати свою роль, вони можуть зазнавати сильного стресу і депресії. У своїй роботі ми також маємо приділяти увагу батькам і залучати їх до занять з дітьми в дитячому садку.

<https://www.unrefugees.org/news/celebrate-the-strength-of-refugee-fathers/>

Методики зниження стресу в батьків

Емпатія	Слід розуміти, що деякі батьки досі намагаються справитися зі стресом і не в змозі проводити час зі своїми дітьми або допомагати їм у навчанні. Варто пам'ятати, що батьківство може бути джерелом стресу навіть за нормальних обставин. Допоможіть біженцям відчувати, що вони не самі і що така реакція на стрес є природною.
Толерантність	Необхідно усвідомити, що деяким сім'ям потрібен час для налагодження довіри. Для початку візьміть ініціативу на себе: поспілкуйтеся з батьками, виявляючи інтерес до їхніх дітей і до них самих. Давайте поради, але ніколи не нав'язуйте свою точку зору.
Прозорість	Створіть безпечний простір, де родини можуть зустрічатися і відчувати, що їх приймають і що їм раді. Ознайомте з правилами, зокрема щодо дотримання конфіденційності, неупередженого підходу і взаємної поваги. Використовуйте доречну мову і стиль спілкування. Визначте чіткі й рівні межі при взаємодії з усіма родинами, уникайте порівнювати їх та однаковою мірою приділяйте увагу всім, хто піклується про дітей.
Позитивна взаємодія	Використовуйте позитивні формулювання, які заохочують родини і не змушують їх відчувати себе винними. Хваліть за їхні зусилля і за все, що вони роблять для своїх дітей. Розповідайте про успіхи дітей – це допоможе родинам відчувати гордість за них і пишатися їхніми успіхами.
Створення спільноти	Влаштовуйте цікаві заходи і заняття, щоб батьки могли знайомитися з іншими батьками і відчувати підтримку.
Само-усвідомлення	Розповідайте батькам про методики самоусвідомлення, які використовуєте з дітьми.
Залучення	Деякі сім'ї можуть відчувати наснагу, коли їм дають шанс щось зробити і допомогти в роботі з дітьми. Говоріть з батьками про їхні сильні сторони, інтереси і намагайтеся використовувати таке спілкування як нагоду поінформувати їх про можливі заняття. Наприклад, запросіть приходити до дитячого садка і навчати дітей певних навичок, розповісти їм історії, готувати традиційні страви разом з дітьми тощо.

Наша робота приносить родинам найбільше користі тоді, коли ми працюємо разом з ними.

3. Допомога дітям, які не розмовляють грецькою мовою

Однією з головних проблем у забезпеченні можливостей для навчання і розвитку дітей-біженців є мовний бар'єр. Нездатність педагогів дитячих садків спілкуватися з дітьми і родинами викликає в них почуття розчарування. Також мовний бар'єр зумовлює додатковий стрес і підсилює загальне відчуття розгубленості і некомпетентності.

Для багатьох дітей, які прибули до Греції, перспективи дістатися до країн, які вони вважають своїм кінцевим пунктом призначення, залишаються примарними. Більшості доведеться залишитися в Греції й увійти до грецької системи освіти. Відтак допомога в опануванні нової мови навчання є життєво важливою для подальшого навчання і загального благополуччя дитини.

В ідеалі в педагогів мають бути асистенти, які володіють мовою дітей чи батьків, можуть допомагати дітям засвоювати нову мову і зберегти свою рідну. На жаль, це навряд чи можливо.

Нижче узагальнено головні проблеми, яким слід приділяти увагу в роботі з дітьми, що не володіють мовою вихователя.

Створюйте можливості для вивчення і поглиблення знань рідної мови. Опанування нової мови ґрунтується на доброму володінні рідною мовою. Використовуйте в класній кімнаті/групі рідну мову кожної дитини: вивчіть декілька слів або фраз мовою (мовами) дітей; разом з дітьми і батьками складіть словничок найважливіших слів; позначайте матеріали наклейками різними мовами тощо.

Нову мову найкраще вивчати через взаємодію, тому якомога більше розмовляйте з дітьми грецькою (або іншими мовами навчання). Заохочуйте інших працівників дитячого садка чи табору робити те саме. Пам'ятайте, що засвоєння мови відбувається найбільш ефективно в середовищі, що спонукає вживати нові слова і вирази в реальних значимих ситуаціях, а не відокремлено, коли вивчення мови є самоціллю.

Пропонуйте батькам і дітям, які не розмовляють грецькою мовою, спілкуватися в класній кімнаті своєю рідною мовою. Вони можуть розповісти історію, навчити дітей пісеньки, колискові, деяких слів тощо.

Не дозволяйте глузувати з дітей, які погано володіють грецькою мовою. Будьте твердим. Соромити дитину неприпустимо.

Рекомендовані стратегії¹⁶

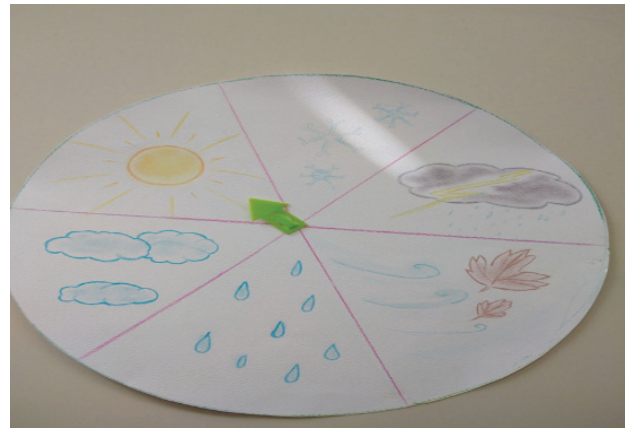
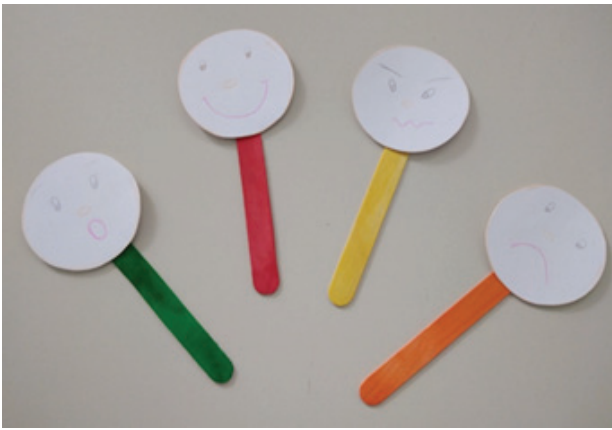
- **Говоріть повільно і робіть паузи:** говоріть у своєму нормальному темпі і робіть довші паузи між реченнями.
- **Будьте терплячими і чекайте:** активно слухайте дитину, коли вона говорить, і не домінують в розмові.
- **Говоріть чітко:** намагайтеся вживати менше неформальних виразів і жаргонізмів. Виділяйте слова, важливі для розуміння поняття, яке ви пояснюєте.
- **Пам'ятайте про інтонацію:** приділяйте увагу інтонації, яка часто впливає на значення слова. За потреби, підкреслюйте паузи між словами і реченнями, але робіть це в природний спосіб.
- **Підтверджуйте, що розумієте дитину:** коли дитина намагається розмовляти новою для себе мовою, реагуйте на всі її висловлювання, підтверджуючи розуміння її намірів, і не залишайте без уваги ініціативу дитини до спілкування.
- **Рухайтеся від простих до складніших структур речення:** починайте з речень найпростішої структури, а коли помітите, що дитина робить успіхи, вводьте складніші форми. Наприклад, варто починати з речень на зразок «Діти вивчають пісеньки», і поступово переходити до складнішого рівня: «Вивчення віршиків і пісеньок – це один з видів діяльності в дитячому дошкільному закладі».

¹⁶ За матеріалами <https://www.reyn.eu/app/uploads/2017/04/Korak-po-korak-Reyn-brosura-Cujes-li-me-ENG-preview-small1.pdf>; методичним посібником Дон Тенкерслі для онлайн-курсу з розвитку багатомовності у дітей раннього віку і матеріалами Програми ISSA «Education for Diversity – Program for Children» [Освіта для розмаїття. Програма для дітей].

- **Розширюйте і доповнюйте сказане дитиною:** повторіть те, що говорить дитина, і додайте невеличкий фрагмент нової інформації. Наприклад, якщо дитина сказала «М'яч», ви відповідаєте: «Так, м'яч. Червоний м'яч».
- **Моделюйте бажану відповідь:** під час бесіди продемонструйте дітям звук, слово або мовну форму, які вони поки не можуть відтворити самостійно. За допомогою моделювання також можна пояснювати дітям, що вони мають сказати чи зробити.
- **Коментуйте:** говоріть про все, що робить дитина, ніби описуєте її діяльність для когось, кого немає в класній кімнаті, щоб це бачити. Мета такого коментування – супроводжувати гру дитини, її роботу і дії відповідними словами і виразами.

Дитині може бути потрібно почути нове слово 40 разів чи більше, перш ніж вона зможе сама правильно його вживати.
- **Надавайте дітям достатньо часу для оброблення почутого:** не переходьте надто швидко до нових запитань або прикладів.
- **Приділяйте увагу лексиці:** вживайте більш поширені слова. Пояснюйте незнайомі терміни. Використовуйте синоніми, але не забагато, щоб не заплутати дитину.
- **Говоріть короткими простими реченнями:** уникайте вживати фрази з прийменниками, які не є ключовими для розуміння висловлювання, використовуйте імена замість займенників.
- **Використовуйте нові слова в природному контексті:** вживайте нові слова і мовні конструкції в знайомій дітям ситуації/сенсі.
- **Повторюйте важливі слова:** промовляючи те саме кілька разів, ви допомагаєте дитині точніше «вловити» значення слова. Також, щоб виділити певне слово, його можна ставити на початку або в кінці речення.
- **Слухайте:** замість самому домінувати в бесіді, намагайтеся більше слухати дітей і заохочуйте їх говорити.
- **Використовуйте конкретні матеріали:** це можуть бути предмети, фотографії, графічні записи і відеоматеріали. Всі нові слова супроводжуйте наочними матеріалами для активізації запам'ятовування.
- **Використовуйте невербальні засоби спілкування:** жести, рухи, мову тіла і рольові ігри.
- **Двомовні/багатомовні позначення:** позначайте предмети і зони класної кімнати двома мовами. Для оформлення двомовних позначень завжди слід обирати різні кольори – один колір для позначень однією мовою, а інший – для позначень другою (або більше, якщо ви працюєте в багатомовному дитячому колективі).
- **Навчальні матеріали:** класна кімната має бути наповнена матеріалами, що мотивують дітей до розвитку мовних навичок, як-от книжками, книжками з картинками, театральними ляльками, диктофонами, ручками, папером, коміксами тощо.
- **Заохочуйте дітей розмовляти одне з одним.**
- **Виховуйте в дітей почуття гордості:** починайте з того, що діти вже знають, і заохочуйте розповідати про свій попередній досвід.
- **Виявляйте ентузіазм, довіру і терпіння:** це спонукатиме дітей не здаватися й експериментувати з новою мовою.
- **Відкрито і безпосередньо хваліть і заохочуйте дітей.**

Наочні матеріали, виготовлені студентами під час літньої програми Університету Патр. Сигнальні картки з першого фото допомагають дітям висловлювати свої емоції; «компас погоди» з другої світлини – розмовляти про погоду, а «карта року» з третьої – говорити про пори року.

(Стеллакис Н. і Спіліопулу Г., факультет педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр)

Велике значення **для опанування мови і розвитку грамотності** має **сприятливе середовище**.¹⁷ Застосовуйте всі наявні ресурси для інтеграції мови (мов) у життя дитячого колективу. Ось деякі корисні поради.

- **Денний розклад**, а також інші списки розвішують на стінах кімнати на рівні очей дитини; в їх оформленні педагоги поєднують малюнки, ілюстрації, написи письмовою мовою – друківаними літерами і курсивом.
- **Діти мають можливість читати, писати і розмовляти в кожному осередку діяльності:** все, що діти створюють, пишуть, виготовляють, пишуть карлечками, розміщують на рівні очей дитини, щоб вони мали змогу пишатися своїми доробками. Дітям допомагають «гратися» з мовою в різний спосіб, наприклад винаходити слова, складати історії, вживаючи слова в неправильному місці тексту, писати як їм заманеться, писати на різних поверхнях, співати дурні пісеньки тощо.

Плекайте традиції громад і родин, з яких походять діти. Збирайте музику, традиційні пісні, колискові, традиційні ігри, звичаї, казки і приказки. Зверніться по допомогу до батьків. Наприклад, попросіть заспівати, щоб записати музику на записуючий пристрій і використовувати під час занять. Якщо батьки не вміють читати і писати, спробуйте знайти когось, хто зможе вам допомогти. Інтегруйте цей зміст у повсякденну діяльність, наприклад, влаштуйте розминку на основі традиційної гри. Якщо у вас є діти різного мовного і культурного походження, плануйте роботу з урахуванням культурного розмаїття групи.

¹⁷ За матеріалами Trikić, Z. Ionescu, M. (Ed.) (2012). Building Opportunities in early Childhood from the Start, the Teachers' Guide to Good Practices in Inclusive early Childhood Services, Roma Education Fund (<http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf>), а також Blashka, J.K. (1998), VIEWS (Spring, 12–13, 23).

- **У класній кімнаті є бібліотека** або, принаймні, один осередок чи полиця з книжками, журналами, періодичними виданнями, коміксами тощо. Є матеріали для читання історій та організації драматичних постановок, а також різноманітні книжки. Книжок багато (по можливості, від 5 до 8 на кожну дитину). Книжки доступні, і дитина може їх взяти, коли забажає; вони розміщені таким чином, щоб діти бачили їх обкладинки. Слід збалансувати вибір літератури, яку можна умовно віднести до книжок «для хлопчиків» і «для дівчаток»; потрібно мати книжки, де гендери зображені в нетипових для них ролях, а також книжки з тем розмаїття, рівності і справедливості. В цій зоні класної кімнати мають бути подушки, матраци тощо.
- **Використання позначень:** функцію читання і писання можна продемонструвати в найрізноманітніший спосіб, наприклад наклеїти позначення різними мовами на матеріали, предмети, осередки діяльності – це найкращий спосіб формувати в дітей так званий «словник сприйняття».
- Слід створювати різні можливості для **театралізованих постановок, рольових ігор та уявної гри.**
- **Діти можуть використовувати комп'ютери:** існує багато програм для засвоєння основ грамотності і вивчення мови.
- **Педагоги читають дітям або розповідають історії** принаймні один раз на день; за можливості частіше. Для читання підходить будь-який час.
- **Малюнки і картини дітей зазвичай надсилають чи показують батькам:** це сприяє змістовній розмові з батьками і дає їм змогу порадіти успіхам своєї дитини. До того ж, так вони зможуть більше дізнатися про те, чим займаються діти в дитячому садку.
- **Діти беруть книжки з дитячого садка до свого помешкання:** таким чином батьки можуть частіше читати дітям. Книжки варто передавати додому, навіть якщо батьки неписьменні – вони переглядатимуть ілюстрації та обговорюватимуть їх з дітьми. В умовах табору це може бути непросто, тому рішення слід ухвалювати з урахуванням поточних обставин.
- **Педагог** регулярно і постійно **демонструє, як використовувати матеріали для розвитку грамотності.**
- **Осередки навчальної та ігрової діяльності розташовують у чітко визначеному просторі.** За даними наукових досліджень, правильно організоване й обладнане середовище мотивує дітей частіше самостійно обирати матеріали з розвитку грамотності. Книжки і матеріали для письма можуть бути в кожному осередку.
- **Настінні словнички,** що являють собою добірку картинок і слів різними мовами (якими розмовляють діти в групі/класі).

Кольори: настінний словничок¹⁸

Педагог друкує або малює на аркуші паперу А3 кола різного кольору і розміщує його на стіні, де діти щодня можуть його бачити. За допомогою дітей і родин педагог додає назви кольорів усіма мовами, якими розмовляють діти в дитячому садку (на фото вихователька використала англійську, французьку, арабську і фарсі). Діти навчаються називати кольори грецькою, а також своєю рідною мовою.

¹⁸ Цю методику запропоновано Стеллакис Н. та Спіліопулу Г. з факультету педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр; вона впроваджувалася в дитячих садках влітку в межах спеціальної програми.

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Κόκκινο	Red	Rouge	أحمر (Ahmar)	قرمز (Ghermez)
	Μωβ	Purple	Pourpre	ارجواني (Urjuwaani)	ارغوانی (Arghavâni)
	Μπλε	Blue	Bleu	أزرق (Azraq)	آبی (Âbi)
	Πράσινο	Green	Vert	أخضر (Akhdar)	سبز (Sabz)
	Κίτρινο	Yellow	Jaune	أصفر (Asfar)	زرد (Zard)
	Πορτοκαλί	Orange	Orange	البرتقالي (Burtuqali)	نارنجی (Nârenji)

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Γκρι	Grey	Gris	رمادي (Rmadi)	خاکستری (Khâkestari)
	Άσπρο	White	Blanc	أبيض (Abyad)	سفید (Sefid)
	Ροζ	Pink	Rose	زهري (Zahri)	صورتی (Surati)
	Καφέ	Brown	Marron	بني (Bunni)	قهوه‌ای (Ghahveyi)
	Μαύρο	Black	Noir	أسود (Aswad)	سیاه (Siyâh)

Корисні методики для опанування мови

Можна також використовувати деякі методики, подані нижче. Вони переважно не потребують знання мови, але допомагають засвоювати її і сприяють цілісному розвитку дитини.

Методики на основі руху: творча рухова активність¹⁹

Створення умов для творчої рухової активності в повсякденній роботі з дітьми має для них істотне значення, оскільки, з одного боку, надає можливості для фізичної активності, а з іншого – забезпечує спосіб для самовираження. Через рухову активність діти отримують багатий досвід пізнання і творення, а також дістають додаткову користь від жвавого руху.

Творча рухова активність дає дітям змогу навчатися контролювати своє тіло і формує в них усвідомлення руху в просторі поруч з іншими дітьми. Вона приносить задоволення, знімає стрес, підвищує силу м'язів, стійкість, покращує спритність і координацію. Вона допомагає дітям навчитися виконувати вказівки, дослухатися до підказок, поважати інших, що рухаються і перебувають в одному з ними просторі. Варто також згадати про ще один аспект творчої рухової активності в роботі з дітьми дошкільного віку, який поки залишається недостатньо визнаним і мало дослідженим. Йдеться про те, як творча рухова активність сприяє виробленню навичок розв'язання проблем і критичного мислення, розвитку мовлення і покращенню короткострокової пам'яті. За даними досліджень, рух і фізичні вправи здатні стимулювати ріст нових клітин мозку і полегшувати навчання.²⁰ Творча рухова активність дає змогу дітям ставити запитання, знаходити відповіді і нестандартні способи вирішення проблем через використання свого тіла.

У зв'язку з творчою руховою активністю виділяють чотири аспекти, навколо яких можна організувати різні форми роботи.²¹

- **Варіації руху частин тіла:** наприклад, ходити з піднятими догори руками, зігнути одне коліно, а інше коліно залишається прямим, ходити навшпиньки тощо.
- **Просторові варіації:** ходити спиною вперед, ходити вбік, з розворотом, квадратом тощо.
- **Часові варіації:** ходити повільно, швидко; зробити сім кроків і зупинитися тощо.
- **Варіації з витратами енергії:** ходити ніби у воді, ходити ніби по хисткому піску, ходити ніби босоніж по гарячому піску, ходити, не видаючи звуків, тощо.

Використання допоміжних засобів, наприклад шалику або гладенької тканини, стрічок на коротких паличках, якими можна рухати, або хула-хупів надає додаткового виміру вправам на основі вільного руху та ускладнює їх. Також можна задіяти дитячу уяву для пошуку нових варіантів руху за допомогою невеликих музичних інструментів, маленьких ліхтариків чи оптоволоконних вогників, опудал тварин і навіть капелюхів.

Творчу рухову активність можна використовувати як методику розв'язання проблем, коли діти стають метушливими, чекаючи своєї черги мити руки або навіть під час занять у колі. Педагог може запропонувати їм різні способи метушитися, наприклад робити рухи ліктями або колінами; дозволити їм метушитися, поки рахує до певної цифри, після якої діти мають завмерти; або просить їх метушитися швидко чи повільно. Можна запропонувати дітям виконувати такі метушливі рухи в формі трикутника.

¹⁹ Уривок з книжки Child-centered, democratic preschool classrooms: The Step by Step Approach, 2018.

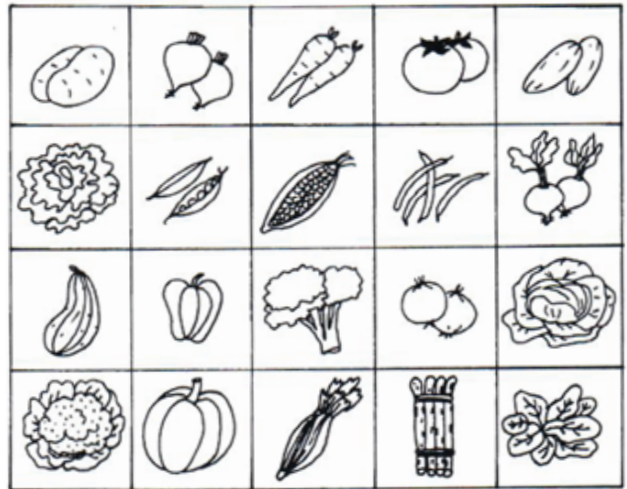
²⁰ Raley 2008, Raley, J. (2008). SPARK: The revolutionary new science of exercise and the brain. New York: Little, Brown.

²¹ Dow, C. (2010). Young children and movement: the power of creative dance. *Young Children*. National Association of Education for Young Children (<https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>).

Творча рухова активність дає змогу опанувати традиційні танці різних країн. Діти можуть навчати педагогів й однолітків традиційним танцям своєї країни, а педагоги можуть навчати їх грецьким танцям. Батьки також можуть долучитися до такої діяльності.

Дошки лото²²

Дошки лото – це дошки з прикріпленими до них картинками або числами; на їх основі побудовані різні ігри на пошук збігів. Існує велика кількість варіацій цієї гри, але всі вони вимагають спостережливості, порівняння подібностей і вміння помічати відмінності. Навички пошуку збігів мають велике значення у вивченні природничих наук, математики і понять, які визначають готовність до читання. Дошки лото можуть навчити дітей розпізнавати кольори, числа, фрукти, світлини людей. Це гарний додатковий матеріал для опрацювання тем із суспільствознавства. Так, для теми про харчові продукти педагог може виготовити дошки лото із зображеннями фруктів, овочів і білкових продуктів. За допомогою відкритих запитань він спонукає дітей збагачувати свій словниковий запас.

Можна написати назви предметів грецькою мовою і мовами, якими розмовляють діти.

Зробіть картинки, аналогічні картинкам на дошках.

Використовуйте як звичайне лото, але з акцентом на повторенні слів різними мовами. На основі цієї методики також можна створити настінний словничок групи.

Лялькова вистава²³

²² Coughlin A.P., Hansen K.A., Heller D., Kaufmann R.K., Rothschild Stolberg J., Burk Walsh K.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

²³ Там само.

Ляльки використовують у багатьох методиках з елементами драматизації. В такій театралізованій діяльності, коли діти розігрують сценку з казки, відтворюють прожиту ситуацію, грають у рольову гру про свій сон, вони з допомогою ляльок можуть висловити вголос те, про що думають. Ляльки спонукають дитину використовувати мову в природному середовищі. Додатково до величезної користі для мовного, соціального та емоційного розвитку, застосування ляльок у драматичній грі і їх виготовлення дає змогу дітям проявити власну креативність і фантазію. Використання різних ляльок (ляльок на паличках, ляльок на пальцях і ляльок, виготовлених із пакетів) забезпечує можливості для здійснення вибору, стимулює створення нових ситуацій і додає інтересу.

Матеріали

- Палички, великі гілочки
- Невеликі паперові пакети
- Шматки тканини, паперу
- Клей
- Газета або вата
- Дерев'яні медичні ложечки або дерев'яні палички від морозива
- Нитки, мотузка, гудзики, ножиці

Підготовка

- Дитина молодшого віку може надягнути пакет на паличку і набити його газетою чи ватою.
- Педагог допомагає прив'язати верхню частину пакету до палички, щоб зробити голову.
- Дитина може розмалювати або наклеїти декоративні елементи до голови чи обличчя.
- Дитина одягає ляльку, обираючи шматки паперу чи тканини.
- Дітям старшого віку подобається малювати героїв історій на товстому папері. Потім вони вирізають своїх персонажів, наклеюють їх на картон і кріплять до дерев'яних паличок.

Методика

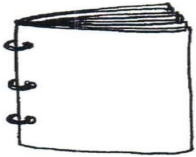
Деякі діти неохоче розмовляють під час групової роботи або читання історій. Проте вони ніби дивом долучаються до діалогу, коли тримають ляльку й уявляють, що це вона розмовляє. Ось кілька прикладів запитань і коментарів педагога, щоб допомогти дитині говорити: «Цей малюк не засне без казки. Твоя лялька може розповісти казку малюкові?» або «Що твоя лялька найбільше полюбає на десерт – фрукти, морозиво чи тістечко?»

Розширений спосіб виконання і можливі варіанти

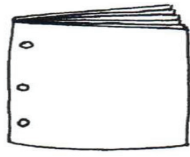
Разом з дітьми старшого віку створіть декорації і реквізит (добре підійде велика картонна коробка) або тло, на якому розгортаються події (наприклад, простиралдо). Діти малюють сцену для лялькової вистави.

Книжка про мене²⁴

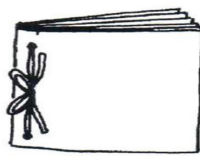
Література надає дітям нові ідеї і розуміння. Вона стимулює мислення і розвиток мовних навичок. Щоб заохочувати любов до книжок, щодня читайте дітям і в своєму плані відведіть час для створення власних книжок. Така діяльність дає змогу дітям обирати власні теми залежно від своїх інтересів. Вона спонукає обмірковувати різні способи зібрати книжку. Виготовлення книжок разом з дітьми допомагає педагогам адаптувати зміст будь-якого напряму навчання. Воно також дає можливість наповнити класну бібліотеку книжками різними мовами і з різних культур.

КІЛЬЦЯ

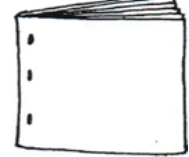
БРАДСИ

МОТУЗКА

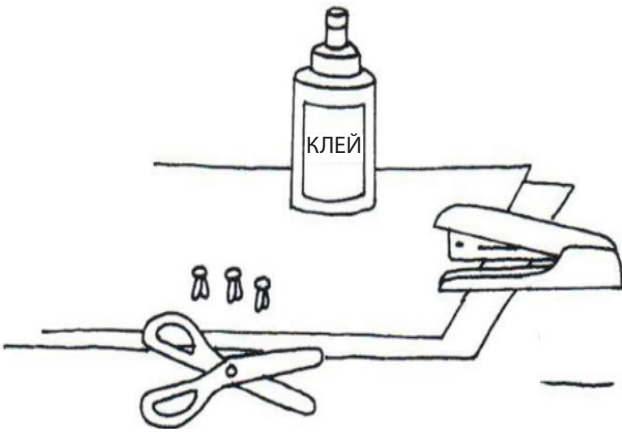
СКОБА

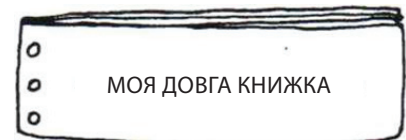
СКОБА

Матеріали

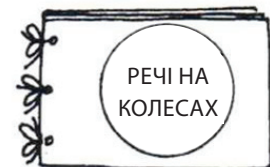
- Товстий кольоровий папір
- Ножиці
- Степлер
- Гумові стрічки
- Картон
- Шнурок або клей
- Діркопробивач
- Канцелярські скріпки
- Старі журнали, каталоги, вітальні листівки тощо

Під час ранкового кола або ранкової зустрічі поясніть дітям, що вони робитимуть «книжку про себе». Кожна книжка дещо відрізнятиметься від інших, тому що кожна людина унікальна, але всі люди також мають багато спільного. «В чому ми всі схожі одне з одним?» Із часом до книжки можна додати такі речі: відбитки моїх рук, відбитки ніг, відбитки пальців; кількість членів в моїй сім'ї; колір моїх очей; мій улюблений колір; історія про мене, коли я був немовлям; що я найбільше люблю робити, мої улюблені слова в рідній мові тощо. Діти можуть диктувати педагогу і малювати малюнки до своєї розповіді.

Коли книжки будуть готові, їх слід розмістити в осередку грамотності, де діти можуть їх переглядати. Їм сподобається бачити себе й інших дітей. Ця методика допомагає формувати позитивне ставлення до відмінностей в міру того, як діти більше дізнаються і починають краще розуміти свої власні характеристики і характеристики товаришів по групі.

²⁴ Там само.

Підготуйте декілька зразків книжок різної форми. Діти обирають форму і тему своїх книжок.

Використовуйте всі мови, якими говорять у вашій групі. Робіть словники: назви частин тіла, важливі слова тощо. Ви завжди можете звернутися по допомогу до батьків або до когось із табору. Така методика сприяє налагодженню контактів з батьками і дає змогу вивчити декілька слів із мов, якими розмовляють діти і родини.

Звучання мови²⁵

Під час цього заняття діти говорять про мови, якими розмовляють у їхніх родин. Вони розпізнають відмінності між цими мовами. В дітей виникає відчуття гордості за приналежність до своєї культури і поваги до інших культур.

Для запису того, що говорять діти, можна використовувати свій телефон або комп'ютер.

Опис діяльності

Поговоріть з дітьми про мови/діалекти, якими вони спілкуються вдома. Спробуйте записати ці різні мови/діалекти на свій телефон (наприклад, можна попросити батьків або дітей). Відтворіть декілька різних мов/діалектів дітям і попросіть відгадати певну мову/діалект.

Запропонуйте дітям перекласти відомий віршик своєю рідною мовою і повісьте його на стіні або в передній частині класної кімнати.

Додаткові методики для опанування нової мови²⁶

Діти раннього віку: дитячий садок

Потаємна торба²⁷

Мета цього заняття – допомогти дітям розпізнавати і визначати нові слова і терміни. Діти запам'ятовують вірні назви і додають їх до свого словникового запасу.

Матеріали: набір картинок, набір схожих предметів. В ідеалі ці предмети можуть бути знайомі з дитячих віршиків і пісеньок, які ви використовували під час занять із римування або інших ігор, перелічених далі.

Риболовля²⁸

Ця методика має спонукати дітей називати знайомі предмети і вислови. Коли ви переглядаєте картинки і обговорюєте їх, діти можуть спробувати впізнати деталі та описати картинки.

Матеріали: вудка (паличка, мотузка, магніт); картинки із зображенням тварин, їжі та/або предметів повсякденного побуту і відповідних елементів; риб із різнокольорового картону; канцелярські скріпки.

²⁵ Education for Diversity – Program for adults working with and for children –Toolkit, 2018, ISSA.

²⁶ Там само.

²⁷ Sallinen, et al. (2011).

²⁸ Там само.

Порядок виконання

1. Складіть картинки до торби і роздайте по одному предмету кожній дитині. Витягніть одну картинку з торби і назвіть її: «У мене кінь. У кого ще кінь?»
2. Дитина, яка має схожий предмет, піднімає його і повторює за вами: «В мене кінь». Покладіть картинку і предмет на підлогу, де всі можуть їх бачити. Діти можуть заспівати пісеньку про коня. Коли ви переглянете всі картинки і предмети, а також проспіваєте пісеньки, пов'язані з картинками, діти можуть допомогти скласти їх назад до торби і називати кожний предмет, коли його туди кластимуть.
3. Якщо слова дітям знайомі, можна складати предмети до торби таким чином: «Ганна може взяти м'яч. Осіан може взяти коня»... В цей час ви маєте говорити про предмети, приділяти увагу інтересам дітей, закінчувати їхні речення, повторювати слова і вживати їх у своєму мовленні. Не кажіть: «Це невірно», не виправляйте дітей, просто повторіть вірне слово.

Оцінювання рецептивної мови

- Чи можуть діти виконувати вказівки?

Оцінювання експресивної мови

- Чи можуть вони назвати предмет?

Важливі слова від родин

У кожної людини є особливі для неї слова. Запропонуйте членам родини надсилати слова, які символізують щось важливе в їхньому житті. Це не лише збагатить словниковий запас дітей, а й дасть змогу більше дізнатися про життя членів своєї родини. Дослідження слів – чудове заняття для дітей. Воно стимулює їх говорити, коли вони звертаються до знайомих людей і просять розповісти про їхні улюблені слова. Слова можуть бути з будь-якої мови.

Порядок виконання

1. Зробіть вудку з палички і приклейте невеликий магніт до одного кінця мотузки. Другий кінець мотузки прив'яжіть до протилежного кінця палички. Намалюйте малюнки або візьміть готові картки, які можна знайти в Інтернеті. Виріжте рибок, приклейте до них картинки і прикріпіть скріпки до кожної рибки.
2. Розкладіть рибок на підлозі картинкою донизу. Діти по черзі «ловлять» рибу з вашою допомогою і називають картинку. Потім перегляньте картинки разом з дітьми, опишіть та обговоріть їх. Можна також називати кольори.
3. Наприкінці гри можна заспівати пісеньки або прочитати дитячі віршики, пов'язані з картинками. Можна також використовувати пісеньки і віршики з попередніх занять.
4. Гру можна варіювати, наприклад заховати предмети в кімнаті і попросити дітей відшукати їх за допомогою ваших підказок.

Оцінювання експресивної мови

- Чи можуть діти назвати?
- Чи можуть діти співати пісень або розповідати дитячі вірші до картинок?

Частини тіла

Ця методика орієнтована на вивчення слів і введення їх до словникового запасу дітей. Діти одночасно вивчають нові слова і починають вживати знайому лексику. Почніть з віршків і пісеньок про тіло.

Матеріали: лялька середнього розміру, валіза або коробка, ковдра або подушка ляльки, клейкі пластири (за кількістю дітей у групі).

Методики для роботи з дітьми

Попросіть сім'ї сказати вам до 5 важливих для них слів і написати їх мовами, якими розмовляють члени родини. Діти зі своїми родинами мають намалювати малюнок до кожного з цих слів.

1. Оформіть стіну словами і малюнками, які діти до них намалювали.
2. Потім діти будують графіки для слів (скільки слів є такими самими або скільки починається з того самого звуку). Можна посилатися на ці слова і закріплювати їх під час опрацювання відповідних тематичних блоків.

Цю методику також можна застосовувати в роботі з дітьми більш старшого віку в першому класі початкової школи.

Порядок виконання

1. Дістаньте ляльку з валізи або коробки і розкажіть дітям про неї: як звати ляльку, що вона любить, де вона живе тощо. Потім повідомте, що лялька травмувалася і потребує їхньої допомоги. Лялька каже: «Вава, вава» і пошепки говорить вам «де болить». Ви розповідаєте дітям, яка частина тіла, за словами ляльки, їй болить, і діти одне за одним підходять, щоб прикласти пластир на ляльку, яку ви тримаєте. Потім ви можете поцілувати цю частину тіла і ще раз назвати її. Повторіть це з усіма дітьми. Після того як усі діти допоможуть «полікувати» ляльку, вона стає щасливою і каже, що їй більше не боляче.
2. Якщо використовувати пластир не дозволено, гру можна варіювати: просто запитувати в ляльки, де болить, і дмухати на це місце. Це один варіант – нарізати стрічки бинту й обмотати ними частину тіла, де ляльці болить.

Оцінювання рецептивної мови

- Чи можуть діти вказувати на різні частини тіла, які ви називаєте?

Оцінювання експресивної мови

- Чи можуть діти назвати частини тіла, які можуть боліти?

Діти раннього і молодшого віку**Я є²⁹**

Ця методика розвиває навички драматичної гри, навички експресивної мови, навички виконання послідовності дій і навички запам'ятовування. А ще вона дає змогу дітям добре повеселитися!

Матеріали: реквізит для одного з видів діяльності, наведених нижче.

Слова, які можна використовувати: одягатися, накривати на стіл, готуватися до сну, вечеряти/обідати, робити сандвіч, розмальовувати картинку, взуватися, чистити зуби, виходити з собакою на прогулянку, грати в дім, грати в школу, будь-яка удавана діяльність.

Порядок виконання

1. Оберіть цікаві повсякденні справи, добре знайомі дітям. Найкраще зосередитися на нескладних видах діяльності.
2. Скажіть одній дитині: «Покажи мені, як...».
3. Нехай спочатку дитина розіграє діяльність, називаючи кроки, які вона демонструє. Наприклад, для приготування сандвічу: взяти хліб, взяти масло тощо.

²⁹ Rockwell, R. et al. (1999).

Можливі варіанти

- Попросіть одну дитину описати, що робить інша дитина.
- Нехай одна дитина розповість іншій про кроки, які та має виконати в процесі уявної діяльності. Наприклад, для приготування до сну: поклади голову на подушку, заплющ очі тощо.

Оцінювання експресивної мови

- Чи можуть діти описати, що вони роблять у процесі виконання певної повсякденної діяльності?

Оцінювання рецептивної мови

- Якщо одна дитина описує певну діяльність, а друга розіграє її, чи розуміє друга дитина, що вона має робити?

Чи можуть діти описати діяльність у «вірній» послідовності?

Про що говорить моє обличчя?³⁰

Вираз обличчя є одним із засобів комунікації і способом надіслати повідомлення оточуючим. Ця методика дає змогу дітям за допомогою дзеркала на практиці опанувати «соціальне використання» невербальної мови. Вміти розрізняти вирази обличчя оточуючих так само важливо, як і усвідомлювати, що «говорить» власне обличчя.

Матеріали: дзеркало, перелік виразів обличчя.

Слова, які можна використовувати: задоволений, сумний, сміливий, схвильований, розлючений, сердитий, наляканий, здивований, скромний, обличчя, дзеркало.

Порядок виконання

1. Попросіть дітей сісти перед довгим дзеркалом.
2. Запропонуйте всім зробити «задоволене» обличчя. Кожна дитина роздивляється власне обличчя, а також варіанти «задоволеного» обличчя решти дітей.
3. Запропонуйте зробити ще один варіант «задоволеного» обличчя. Знову ж таки, кожна дитина роздивляється вираз власного обличчя і вирази обличчя решти дітей.
4. Спонукайте дітей надавати своєму обличчю різних виразів, які можна «прочитати», наприклад налякане, здивоване, схвильоване або сумне.

Можливі варіанти

1. Діти працюють у парах і намагаються розпізнати вирази обличчя одне одного.
2. Намалюйте різні обличчя, які можна «прочитати» і які виражають різні почуття й емоції.
3. Наведіть подію чи випадок, наприклад катання на американських гірках або святкування дня народження, і запропонуйте дітям надати своєму обличчю відповідного виразу.
4. Спробуйте пограти з виразами обличчя, що виражають протилежні емоції, наприклад задоволене/сумне, схвильоване/нейтральне, налякане/сміливе.

Оцінювання експресивної мови

- Чи можуть діти називати різні почуття, які виражає їхнє власне обличчя та обличчя інших?

Оцінювання рецептивної мови

- Чи розуміють діти значення різних слів, що описують вирази обличчя, зокрема «задоволений», «сумний» або «сердитий»?
- Чи можуть діти підібрати слово для характеристики виразу обличчя так, щоб воно повністю відповідало виразу, який вони бачать?

³⁰ Там само.

Тваринна ферма³¹

Це заняття допоможе дітям засвоїти назви сільськогосподарських тварин грецькою мовою. В них також буде можливість називати тварин своєю рідною мовою.

Опис

Педагог показує дітям на комп'ютері картинки із зображенням різних свійських тварин. Він називає певну тварину, і діти навчаються вимовляти її назву грецькою мовою. Після цього педагог запрошує дітей назвати тварин своєю рідною мовою. Потім діти разом із педагогом виготовляють різних свійських тварин з паперу (по можливості, в техніці оригамі), або ж роблять тварин і маски тварин із пластикових тарілок. За бажанням, вони розмальовують або декорують деякі з них. Дітям також пропонують імітувати тварин: видавати їхні звуки, ходити як різні тварини тощо.

Сенсорні заняття з водою і малювання пальцями

«Брудні» матеріали³²

«Брудні» матеріали, або матеріали, працюючи з якими дітям можна забруднюватися і ставати неохайними, є вкрай важливими для програм дошкільної ланки. Більшість дітей приваблюють такі елементарні матеріали, як вода, пісок, земля і багнюка. Їм подобається з ними бавитися.

Гра з водою та іншими «брудними» матеріалами:

- справляє на дітей розслаблюючий і заспокійливий вплив;
- створює можливості для творчого самовираження і допомагає виховувати позитивне самосприйняття;
- активізує розвиток мовлення у дітей, збагачує їхній словниковий запас, покращує навички спілкування;
- сприяє розвитку дрібної моторики.

Ігри з водою

Без мила	З милом
Діти можуть скористатися губкою чи тканиною, щоб витерти воду, розливу по столу.	Діти використовують губку чи рушники, щоб скупати ляльок і витерти їх рушником.
Діти наливають воду в різні ємності і пляшки лійкою чи без неї.	Вони також можуть прати ляльчині речі, користуючись двома пластиковими ємностями – однією для прання й іншою для полоскання. Потім вони розвішують речі на мотузці і закріплюють їх прищіпками. Така діяльність дає нагоду поговорити з дітьми про те, як вони це роблять у себе вдома. Чи там тепліше, чи речі висихають швидше?

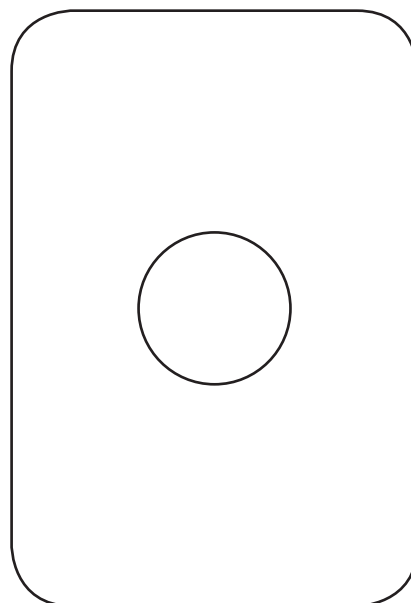
³¹ Цю методику розробили Стеллакис Н. і Спіліопулу Г. із факультету педагогічних наук і дошкільного виховання Університету Патр. На знімку представлено роботу дітей із центру прийому біженців.

³² За матеріалами Центру інтерактивної педагогіки (CIP), членської організації ISSA з Сербії.

Діти «малюють» водою за допомогою пензлів для фарбування; вода може бути в мисці чи у відерку для фарби.	Запропонуйте дітям помити стільці в кімнаті.
За допомогою пульверизатора діти «малюють» водою або розбризкують її на бетонну підлогу чи стіну.	Зіграйте в гру «помий машину»: дайте дітям можливість мити вантажівки, мікроавтобуси і легкові автомобілі.
Вони спостерігають за предметами, що плавають на поверхні або тонуть у воді.	Зробіть з дітьми мильні бульбашки. Використовуйте чашку з паперу або полістиролу і пластикові соломинки. Вставте соломинку в чашку і подуйте в неї!
Діти спостерігають, як вода змінює колір занурених предметів, наприклад камінців, дерева, бетону чи полотна.	Зробіть мильні бульбашки в пластикових ємностях або різних шейкерах. Дітям подобається гратися з мильною водою, особливо якщо додати в воду крапельки барвника.
Діти наповнюють водою декілька пляшок, додавши в них крапельки різних барвників. Змішайте кольорову воду з різних пляшок.	<p>Рецепт тривалих мильних кульок</p> <p>3/4 чашки рідини для миття посуду</p> <p>1/4 чашки гліцерину або цукру</p> <p>1 літр води</p>
Діти з'ясовують, що трапиться, якщо змішати олію і воду. Змішайте воду з пляшок з олією, додайте різних барвників і потрусіть. Що вийде?	
Що буде, якщо миску з льодом поставити в теплого приміщенні?	
Діти наповнюють пляшки різної форми різною кількістю води і стукають по них, видаючи різні звуки.	

Для будь-якої діяльності з «брудними» матеріалами найважливішим є **добрий фартух**. Незалежно від того, хто його виготовляє – педагоги чи батьки – слід дотримуватися таких інструкцій.

- Фартухи мають бути водовідштовхувальними.
- Фартухи мають бути такими, щоб діти могли одягати їх без допомоги педагога.
- Фартухи слід робити з витривалих матеріалів. Для цього можна використовувати різні пластикові матеріали яскравих кольорів. Можна також використовувати пакети для сміття.
- Просто проріжте в центрі отвір для голови.

Обладнання для гри з водою має бути виготовлене з пластикових і дерев'яних матеріалів або з алюмінію. Звісно, не слід використовувати скло. Ось деякі варіанти.

- Губки, мочалки
- Тканини
- Щітки для миття
- Пляшки різного розміру
- Мірне приладдя
- Пульверизатори (зазвичай для прання)
- Миски
- Пластикові корита і раковини для води
- Великі ложки
- Черпак
- Піпетки
- Великі щітки
- Пробки різного розміру
- Відра
- Предмети, що плавають/тонуть
- Невеличкі човники
- Пластикові соломинки
- Пластикові стаканчики (з-під йогурту)
- Ємності різних типів
- Шейкери
- Невеликі швабри
- Пластикові бачки
- Мотузка
- Прищіпки
- Стаканчики з м'яким засобом

Малювання пальцями та інші подібні методики

Малювання пальцями – це спосіб художнього вираження. Вкрай важливо зосереджувати увагу на свободі рухів і задоволенні від нанесення фарб пальцями безпосередньо на папір. Результат цієї діяльності може бути гарним і привабливим, але головна її мета полягає в іншому.

Для дітей-біженців дуже важливо мати можливість для гри і творчого самовираження.

Малювання пальцями можна організувати як у приміщенні, так і на свіжому повітрі. Водночас не обов'язково мати папір як поверхню для малювання – малювати можна прямо на столі. За потреби, для захисту поверхні столу використовуйте водонепроникний або пластиковий матеріал.

Діти можуть малювати пальцями стоячи, щоб мати свободу рухів. Окрім пальців, малювати можна долонями, кистями і навіть ліктями. Матеріали для малювання пальцями можна підготувати заздалегідь або виготовити під час заняття.

Наводимо декілька корисних рецептів та ідей

- 1 чашка крохмалю
- 1 чашка холодної води
- 3 чашки окропу
- 1/2 чашки натертого мила
- 1 ложка гліцерину (надає блискучого кольору, не обов'язково)
- Фарба, порошок темперної фарби або харчовий барвник

У мисці розмішати крохмаль у холодній воді, повільно додаючи киплячу воду. Добре перемішати, готувати до загущення. Додати мило і барвник.

Якщо немає крохмалю, підійде такий рецепт із мукою:

- 2 чашки муки
- 5 чашок холодної води
- 1/4 чашки солі
- Барвник

Помалу вилийте холодну воду в муку. Енергійно і рівномірно помішуючи, кип'ятіть на помірному вогні до загустіння. Якщо утворюються грудочки, розбийте їх міксером.

Замість додавати барвник до маси для малювання пальцями, можна насипати порошок темперної фарби в сільничку, щоб діти могли розпилювати його на свою роботу, на руки чи папір.

Ось ще один простий рецепт, особливо корисний, якщо ви плануєте заняття з малювання пальцями **прямо на столі**.

Розлийте пляшку рідкого крохмалю на поверхні, а потім розсипте порошок темперної фарби. Нехай діти малюють на столі. Не переймайтеся – стіл легко відмити.

Малювання милом – ще одна форма роботи з «брудним» матеріалом. Зазвичай для цього використовують поверхню столу.

Рецепт для малювання милом:

- 1 чашка натертого мила
- 1/2 чашки води (трішки більше, якщо потрібно більше рідини)

За бажанням, додайте барвники. Збивайте суміш до загустіння.

І ще кілька додаткових матеріалів, які перетворюють малювання на столі на справжнє задоволення і надають різні можливості для розвитку творчих здібностей дитини. Можна спробувати такі варіанти.

- Піна для гоління: нанести безпосередньо на стіл. Піна має дещо іншу фактуру порівняно з фарбою, а також приємний запах. За бажанням, додайте барвник (порошок темперної фарби).
- Малювання пудингом.
- Крохмаль із гарячою водою: дуже цікава методика для роботи на столі або в коробці. Нехай діти виготовляють кульки з цієї суміші.

Поради

1. Завжди перевіряйте, чи хочуть діти гратися з цими матеріалами. Деяким вони не до вподоби. Якщо їм це не подобається, не варто на них тиснути.
2. Залучайте до таких занять меншу кількість дітей, щоб їм було простіше переміщуватися навколо столу. Простір має дуже важливе значення.
3. Простежте за тим, щоб усі одягли фартухи.
4. Простежте за тим, щоб в усіх дітей рукави були належним чином заковчені.
5. Якщо діти малюють на папері, знайдіть місце для висихання їхніх робіт. Якщо немає мотузки, щоб розвісити дитячі малюнки, розкладіть їх на підлозі. Для висихання може знадобитися декілька годин.
6. Завжди тримайте поруч: відро з водою, паперові серветки, порожнє відро, щоб за потреби негайно помити руки.

Скриньки для дитячих відчуттів³³

Діти досліджують й оцінюють свої враження через дотик. Таємнича скринька «доторкнись і скажи» – гарне навчальне доповнення до осередку грамотності, бо, описуючи свої відчуття, діти збагачують словниковий запас. Під час гри з таємничою скринькою використовують природні предмети. Вона може містити безмежне розмаїття предметів. Ця методика орієнтована на формування в дітей здатності відчувати, спостерігати і повідомляти про результати своїх спостережень. Вони обговорюють кількість, текстуру, форму і розмір.

Діти розвивають у собі здатність розрізнати предмети на дотик, наприклад такі:

- мука;
- кукурудзяна мука;
- попкорн;
- сіль;
- маленькі шматочки пінопласту;
- сухе листя;
- розірвана газета;
- різні камінці;
- жолуді;
- гілки;
- листя;
- мушлі;
- пір'я.

³³ Coughlin A. P., Hansen K. A., Heller D., Kaufmann R. K., Rothschild Stolberg J., Burk Walsh K.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

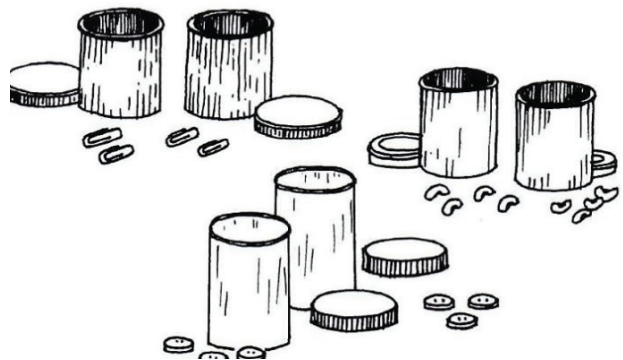
Підготовка

1. Візьміть коробку середнього розміру і виріжте в ній отвір для руки.
2. Оберіть 2 предмета з таких варіантів: камінці, пір'я, жолуді, гілочки дерева, листя, мушлі тощо.

Порядок виконання. Покладіть 1 предмет в таємничу скриньку. Покладіть 2–5 предметів на стіл, щоб їх було видно дитині. Один з цих предметів має бути таким самим, що і предмет в таємничій скриньці. Попросіть дитину засунути руку до скриньки і вгадати, який з предметів, що лежать на столі, також є в скриньці. Попросіть дитину подивитись на предмет на столі й описати предмет у скриньці за допомогою слів, що характеризують текстуру.

Розширений порядок виконання і можливі варіанти

- Замість викладати перед очима дитини один набір предметів, покладіть у таємничу скриньку 2–5 предметів. Потім покладіть перед скринькою один предмет з іншого набору. Запропонуйте дитині відшукати в скриньці відповідний предмет.
- У малій групі з 2–3 дітей кожна дитина засовує руку до скриньки та описує один із предметів. Під час роботи за темою, пов'язаною з описовими визначеннями, педагог може запитати дитину, який цей предмет: твердий чи м'який, шорсткий чи гладенький, холодний чи теплий. На основі опису діти по черзі вгадують, що це за предмет. Заохочуйте використання описової мови для збагачення словникового запасу.

Заняття музикою

Музичні інструменти³⁴

Шумові банки

Матеріали

- Гудзики
- Канцелярські скріпки
- Насіння
- Невеликі пластикові ємності з кришками (порожні пляшечки з-під фотоплівки або вітамінів)

Підготовка

- У кожному з двох ідентичних ємностей покладіть однакову кількість гудзиків одного розміру.
- У кожному з двох ідентичних ємностей покладіть однакову кількість канцелярських скріпок.
- Закрийте всі ємності кришками.

³⁴ Там само.

Порядок виконання. У малій групі з 3-ох дітей запросіть їх поекспериментувати і струшувати кожну з 6-и шумових банок. Запитайте: «Чи всі банки створюють такий самий звук?» Діти можуть з'ясувати, що деякі створюють такий самий звук, а деякі ні. Тоді запропонуйте спробувати знайти ті, що звучать однаково. Коли діти знайдуть пару, попросіть описати звуки. Також запитайте, що, на їхню думку, створює звуки.

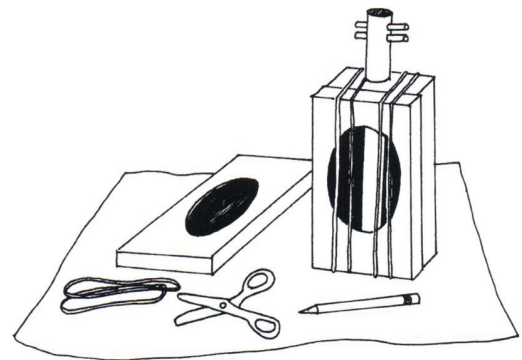
- Шумові банки можна використовувати, щоб задавати ритм або щоб співати під них пісеньку.

Банджо з коробки³⁵

У ранньому і дошкільному віці діти – природжені музиканти. Вони можуть виготовити банджо з коробок і стрічок гуми та грати на них. Виготовлення музичних інструментів і гра на них розвиває в дитини базове розуміння вібрацій, висоти тону і тембру. Педагог заохочує формування навичок критичного мислення, коли просить дітей помічати вищу і нижчу тональність. Шляхом розпитування, обговорення і порівняння звуків діти з'ясовують, що коротші гумові стрічки видають звуки вищої тональності, тоді як у довших стрічок тональність нижча.

Матеріали

- Коробка з-під взуття з кришкою
- Картонна трубка (не обов'язково)
- Великі гумові стрічки
- Палички або олівці (не обов'язково)
- Ножиці

Підготовка

1. Разом з батьками зробіть для класу/групи банджо з коробок. У центрі кришки виріжте овальний отвір.
2. Покладіть кришку на коробку і натягніть гумові стрічки поверх отвору в коробці. Відстань між гумовими стрічками має бути приблизно 2,5 см.
3. Як варіант, можна додати довгу картонну трубку й олівці або палички.
4. Порядок виконання. В малій групі дайте дітям можливість ознайомитися з банджо з коробки, обережно смикаючи гумові стрічки над отвором. Запитайте дітей, що вони помічають про звук, коли грають на банджо. Чи всі гумові стрічки видають однакові звуки? Чи можна зробити певні висновки щодо різної тональності? Як змінити звук?

Розширений порядок виконання і можливі варіанти

- Запропонуйте дітям працювати в парах і знайти тони, які на їхніх банджо звучать однаково і по-різному.
- Задайте дітям різні ритми для наслідування. Наприклад, дзень – дзень – пауза, дзень – дзень – пауза. Скажіть, що ритми – це візерунки зі звуків. Попросіть придумати власні звукові візерунки і зіграти одне одному.
- Заспівайте пісеньку, акомпануючи собі на банджо з коробки.

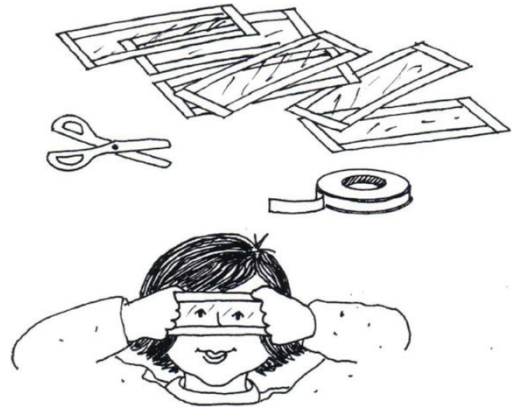
³⁵ Там само.

Художні заняття

Прозорі стрічки³⁶

Цей вид діяльності розвиває в дітей креативність і покращує їхній психоемоційний стан.

1. Знайдіть стрічки з червоного, блакитного і жовтого целофану або ацетату. Наріжте по 2 стрічки кожного кольору розміром 12 см x 5 см.
2. У разі використання ацетатних стрічок, закрийте гострі краї маскивальною стрічкою.

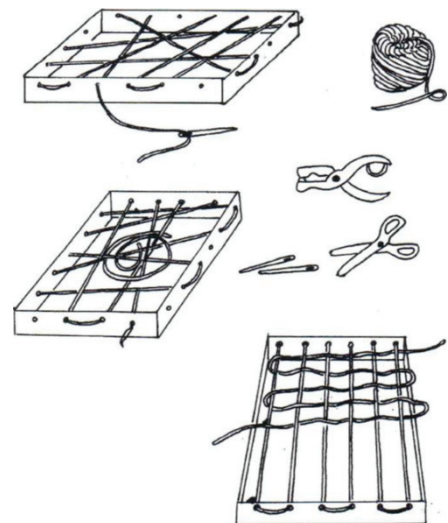

Порядок виконання. Зберіть разом 4 дітей. Роздайте їм по кольоровій стрічці. Спочатку попросіть кожну дитину подивитися на світло крізь свою індивідуальну кольорову стрічку. Дитина називає щось такого самого кольору, що і її стрічка. Наприклад, блакитний – це колір води чи неба. Всі діти роблять це по черзі.

Об'єднайте в пари дітей зі стрічками різного кольору. Кожна дитина в парі дивиться крізь дві стрічки, накладаючи їх одна на одну, щоб побачити, які нові кольори утворюються. Потім педагог дає кожній парі ще одну стрічку так, щоб у кожній парі був комплект із трьох кольорів: червоного, блакитного і жовтого. Дозвольте дітям попрацювати із кольоровими стрічками й обмінюватися ними. Коли педагог побачить, що діти починають втрачати інтерес, потрібно звернутися до обох дітей в парі. Запропонуйте кожній парі розповісти, які кольори вони отримали, і назвати щось такого самого кольору.

Розширений порядок виконання і можливі варіанти

- Запропонуйте дітям вирізати власні шматочки целофану чи ацетату і створити власні поєднання кольорів. Вони можуть склеїти шматочки ацетату разом, зробивши вікна з вітражним склом.
- Заохочуйте дітей ділитися своїми емоціями і враженнями від гри з кольорами. Наприклад, жовтий – це колір сонячного світла, який робить мене дуже щасливим. Блакитний – це колір океану, і мені подобаються хвилі в океані. Помаранчевий – це колір вогню, і мені від нього гаряче.

Плетіння з коробкою³⁷

Матеріали

- Кришка коробки (бажано картонна)
- Діркопробивач
- Нитки різних кольорів, пластикова голка
- Ножиці

³⁶ За матеріалами: Coughlin et al.: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centred Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

³⁷ Там само.

Підготовка

Щоб підготувати кришку до плетіння, пробийте дірки вздовж всієї крайки кришки від коробки на відстані приблизно 1–2 см одна від одної.

Порядок виконання. Зберіть 2–3 дітей і покажіть їм, як просунути кінець нитки крізь отвір і надійно закріпити його (зробити вузол на внутрішній стороні кришки). Вставте нитку в голку і запропонуйте дітям пропустити її крізь різні отвори в кришці коробки. Може почати вимальовуватися певний візерунок. Продемонструйте, як за допомогою другої нитки іншого кольору зробити візерунок і кольорову палітру ще виразнішими. В середині можна пальцями вплести третю кольорову нитку. Запропонуйте дітям створити власний плетений візерунок.

Для більшої художньої виразності плетіння до нього можна додати пір'я і намистини.

Дітям подобається дізнаватися про плетіння. **Заохочуйте їх розпитувати членів своїх родин про традиції в їхній родині і країні. Чи займаються плетінням діти в їхніх країнах? Які кольори вони використовують? Які візерунки? Попросіть батьків та інших людей в центрі продемонструвати, що вони вміють робити, і розповісти історії про плетіння в своїй країні.**

Маріонетки для театру тіней і гра з тінню³⁸

Для театру тіней вам знадобиться лише біла тканина, що висить на мотузці, та одне чи два джерела світла (можливо, світлодіодних ламп) – і ось ви маєте імпровізований театр тіней! Фантазія і гра не мають меж!

Фігури зробіть самі – з картону, паперу, вовни, клаптиків тканини і перероблених матеріалів. Нехай вони будуть схожими на реальні предмети, тварин, людей, або ж створіть кумедних вигаданих персонажів.

Можна використати паличку або гілочку і приклеїти персонаж до неї.

Матеріали

- Тканина (біла)
- Мотузка
- Світлодіодні лампи
- Картон
- Вовна
- Клаптики
- Пакувальні матеріали
- Гілочки
- Столярний клей
- Ножиці

³⁸ За матеріалами методичного пакету з розвитку творчості Creativity Activity Cards, розробленого Центром дитячої творчості в Берліні, ЮНІСЕФ та ISSA в 2016–2017 рр.

Поради

Отримуйте задоволення від пропонованої гри й одночасно вдосконалюйте мовні навички. Розповідайте історії вербально і невербально.

Під час гри в «театр тіней» заохочуйте дітей використовувати різні повсякденні предмети, наприклад: дерев'яну ложку, збивачку, каструлі. Скажіть їм, що дерев'яна ложка може несподівано перетворитися на гігантського монстра! Решта дітей, які дивляться виставу «театру тіней», мають вгадати, що за предмети ховаються за ширмою. Можна також попросити дітей і сім'ї створювати персонажів історій, казок, міфології своїх країн.

II. Підготовка і підтримка педагогів дошкільної ланки

Робота педагога дитячого садка в таборі біженців нерідко є складною і спричиняє стрес, тому внаслідок цього можливі значні труднощі з набором педагогів та утриманням їх на цій роботі.

У 2011 році ISSA і Мережа підготовки педагогів системи дошкільної освіти і виховання до роботи в умовах розмаїття DECET розробили документ «Розмаїття і соціальна інклюзія: Дослідження компетенцій для професійної практики в системі дошкільної освіти і виховання». Педагоги-практики з різних країн запропонували певний комплекс загальних компетентностей, які потрібно розвивати педагогам дитячих садків, щоб бути здатними ефективніше працювати в дуже складних, непередбачуваних і розмаїтих умовах нинішнього світу. Цей документ може слугувати орієнтиром для роздумів і практичної роботи з організації допрофесійної підготовки і неперервного професійного розвитку.³⁹

Саме тому настільки важливо добре підбирати, навчати і підтримувати педагогів. За даними УВКБ ООН, для успішного вирішення цього питання особам, які визначають політику, слід спрямовувати увагу на такі ключові складові.

1. Ретельна оцінка потреби в педагогах і потреб самих педагогів.
2. Визначення чіткої політики прийняття на роботу, в тому числі стандартів, яким педагоги мають відповідати.
3. Підготовка і неперервна професійна підтримка.
4. Мотивація: різні способи заохочення педагогів залишатися в професії.

На жаль, у багатьох країнах підбір педагогів не є пріоритетом, що може мати небажані наслідки для дітей.

У цій главі йдеться про оцінку потреб педагогів, їх навчання і неперервний професійний розвиток. Запрошуємо людей, що визначають політику, поміркувати над зазначеними складовими.

На запитання про основні компетентності і передумови для якісної практики і професійної зацікавленості практичні працівники з різних країн назвали:

- готовність приймати розмаїття в суспільстві і поважати інші способи існування;
- неосудливість;
- неупередженість;
- емпатію і розуміння;
- вміння виявляти гнучкість і здатність адаптуватися;
- чуйність (обізнаність про потреби дітей і батьків) і здатність реагувати (діяти на основі цієї обізнаності);
- підтримка відчуття приналежності;
- ентузіазм: залученість і мотивація;
- креативність для пошуку альтернативних рішень і підходів;
- здатність виявляти теплоту і любов.

³⁹ Повний текст документа Diversity and Social Inclusion: Exploring Competences for Professional Practice for Early Childhood Education and Care [Різноманіття і соціальна інклюзія: Дослідження компетенцій для професійної практики в системі дошкільної освіти і виховання] доступний за посиланням: http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

Оцінка потреб

Під час допрофесійної підготовки і навіть на етапі підвищення кваліфікації педагогів дитячих садків не готують належним чином до роботи в умовах розмаїття і до задоволення потреб уразливих дітей і сімей. Опиняючись у ситуації, коли це потрібно робити, вони відчують тривогу, страх, і в недостатній мірі довіряють своїм компетентностям. Часто вони відчують покинутість і самотність, ніби поруч немає нікого, хто міг би надавати підтримку і відповідати на їхні запитання.

У межах цього проекту ми провели опитування приблизно двадцяти педагогів дитячих садків, які працюють із дітьми-біженцями в таборах материкової частини країни і на островах Егейського моря (або в таборах різних типів, в тому числі центрах прийому та ідентифікації). Його результати узагальнено в таблиці нижче.

У цьому посібнику і в запропонованих заходах навчальної підготовки і неперервного професійного розвитку ми зробили спробу відповісти на нагальні запити з боку педагогів.

Краще розуміння структур, в яких вони працюють

- Розуміння специфіки роботи центру прийому та ідентифікації (ЦПІ), його позиції, перспектив і можливостей для створення в ньому середовища, більш дружнього до дитини.
- Питання безпеки і захисту дітей.

Краще розуміння походження дітей і родин

- Інформація про культуру, з якої походять родини.
- Специфіка різних культур і релігій в питаннях виховання дітей.
- Теми, яких педагогам слід уникати або які слід трактувати з особливою увагою з огляду на культурні відмінності.
- Як вводити рідну мову різних дітей.

Психосоціальна підтримка дітей, родин і педагогів

- Виявлення дітей, які перебувають у травматичному стані, і вжиття відповідних заходів.
- Різні способи організації роботи з дітьми і родинами, які допоможуть їм знизити рівень стресу і долати труднощі.
- Як розв'язувати складні питання.
- Як створювати сприятливе середовище в дитячому садку, який працює в умовах, не надто дружніх до дітей.
- Надання підтримки педагогам у подоланні стресу і складних умов праці.

Практична діяльність

- Вирішення конфліктів і розв'язання складних питань у навчально-виховному процесі.
- Методики і форми роботи, що сприяють взаємодії і комунікації з дітьми і батьками, а також використанню різних мов: грецької, англійської та арабської.
- Гнучкість у виконанні навчальної програми дитячого садка.
- Використання навчальних матеріалів, доречних для дітей-біженців, та організація значимих для них занять.
- Більше цікавих і розслаблюючих видів діяльності.

Підтримка з боку колег

- Створення платформи для взаємної підтримки.
- Створення простору для обміну ідеями і навчання одне в одного.
- Можливість ознайомлення зі зразками кращої практики з різних країн: доступ до інноваційних програм та оригінальних ідей, які вже були успішно втілені в життя.

Тренінг

Тривалість і кількість учасників

Початковий тренінг для педагогів дитячих садків має тривати два з половиною і краще три дні. Максимальна кількість учасників не має перевищувати 30 осіб.

Підхід до організації тренінгу

Тренінг має забезпечувати збалансоване поєднання теоретичного матеріалу і практичних занять. Під час інтерактивних сесій учасників слід залучати до взаємного навчання, вправ із критичного мислення та рефлексії, до роботи в парах, малих і великих групах. Також потрібно створювати можливості для роботи з різними методиками та участі в різних видах діяльності, які вони згодом будуть використовувати в своїй роботі з дітьми.

Крім того, під час тренінгу варто заохочувати учасників до саморефлексії, аналізу власних цінностей, переконань, очікувань і ставлення до дітей-біженців і їхніх родин. Під час тренінгу потрібно намагатися створити психологічно комфортне середовище, де педагоги дитячих садків можуть вільно висловлювати свої почуття і потреби та покращувати свій психологічний стан.

Тренінг, який ми рекомендуємо, побудований на основі експертних знань і досвіду ISSA і партнерів, набутих у процесі роботи з дітьми з уразливих верств населення, зокрема дітьми-біженцями, а також на основі різних матеріалів, розроблених ЮНІСЕФ, ISSA, німецькими і грецькими партнерами у галузі РНДМВ.

Завдання тренінгу

1. Допомогти педагогам проводити заняття з дітьми-біженцями в дитячих садках і створювати можливості для набуття ними практичного досвіду з метою підтримки їхнього благополуччя, активізації розвитку і навчання.
2. Допомогти педагогам краще усвідомити, що діти-біженці раннього і дошкільного віку потребують привітного і сприятливого оточення, здатного нівелювати наслідки токсичного стресу і потенційно травма-тичного життєвого досвіду.
3. Посилити здатність педагогів дитячих садків до емпатії і чутливого сприйняття культурних особливостей.
4. Сформувати у педагогів дитячих садків основні знання і навички для надання психосоціальної підтримки.
5. Надати практичним працівникам знання і базові навички роботи з дітьми, які не розмовляють мовою викладання.

Очікувані результати

Після тренінгу педагоги дитячих садків отримають знання і навички, за допомогою яких зможуть:

1. краще розуміти потреби дітей-біженців раннього і дошкільного віку та їхніх сімей;
2. покращувати свою роботу з дітьми раннього і дошкільного віку шляхом створення стимулюючого і збагачуючого навчального досвіду в привітному, безпечному, заспокійливому і дружньому до дітей середовищі;
3. складати плани занять на день і тиждень, збалансовані з точки зору розвитку, для заохочення прогресу і розвитку дитини;
4. надавати основну психосоціальну допомогу дітям і родинам;

5. створювати можливості для опанування нової мови (грецької) і паралельно надавати підтримку родинам у збереженні рідної мови;
6. надихати дітей, посилювати їхню життєстійкість і самооцінку.

Орієнтована програма навчальної підготовки

Тренінг для педагогів дитячих садків

День 1 Акцент: ДЛЯ ЧОГО	
Сесія 1 (90 хвилин)	<p>Відкриття</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ознайомлення з програмою (цілі і завдання) – Принципи і цінності пропонованого підходу – Завдання тренінгу та очікувані результати <p>Знайомство</p> <ul style="list-style-type: none"> – Представлення учасників та обговорення очікувань (з використанням методик «історія мого імені», а також виготовлення книжок і постерів з іменами із подальшим влаштуванням виставки на стіні) – Створення мережі колегіальної підтримки
Сесія 2 (90 хвилин)	<p>Створення привітного та інклюзивного середовища</p> <p>Формування відчуття спільноти</p> <p>Важливість взаємодії «дитина – доросла людина»</p>
Сесія 3 (90 хвилин)	Надання психосоціальної підтримки дітям і родинам
Сесія 4 (90 хвилин)	<p>Гра</p> <ul style="list-style-type: none"> – Важливість гри – Навчання в процесі гри – Зцілення через гру
День 2 Акцент: ЩО і ЯК	
Сесія 1 (90 хвилин)	Робота з дітьми і родинами, які не розмовляють грецькою мовою
Сесія 2 (90 хвилин)	Використання засобів мистецтва і творчих здібностей для сприяння засвоєнню нової мови і цілісному розвитку
Сесія 3 (90 хвилин)	Використання засобів мистецтва і творчих здібностей для виховання у дітей відчуття ідентичності, посилення самооцінки і самоповаги
Сесія 4 (90 хвилин)	<p>Важливість ясності, ustalених ритуалів і планування</p> <p>Час у колі</p> <p>Управління групою</p>

День 3	
Акцент: ТРУДНОЩІ і потенційні РІШЕННЯ	
Сесія 1 (100 хвилин)	Конкретні труднощі і ситуація дітей-біженців і мігрантів і їхніх родин, наприклад: <ul style="list-style-type: none"> – мовні бар'єри; – розв'язання проблем, пов'язаних зі стресом у дітей і родин; – культурні очікування щодо навчання в ранньому віці і дошкільному віці; – втрата мотивації і страх розлучення: як мотивувати родини віддавати дітей до дитячого садка; – активне вирішення проблем стигматизації і дискримінації.
Сесія 2 (90 хвилин)	<ul style="list-style-type: none"> – Залучення і підтримка родин – Спілкування з батьками – Заходи із залучення батьків і налагодження взаємодії з ними
Сесія 3 (60 хвилин)	Завершальна сесія <ul style="list-style-type: none"> – Коло занепокоєнь/профілактика професійного вигорання у педагогів – Планування подальших кроків – Оцінка тренінгу

Неперервний професійний розвиток і підтримка

- а) Створення **центру знань** на **веб-сайті Міністерства освіти і в справах релігії з матеріалами для педагогів дитячих садків грецькою та іншими відповідними мовами**: тут мають бути представлені матеріали грецькою мовою в друкованому форматі, книжки, приклади кращої практики з різних країн, посилання на різні веб-сайти тощо.

Корисні веб-сайти з різними матеріалами (в тому числі різними мовами, зокрема арабською, фарсі, дарі тощо).

- ISSA – Knowledge Hub – <https://www.issa.nl/knowledge-hub>
- Refugee Trauma Initiative – <https://www.refugeetrauma.org/resources-1>
- EADAP – <https://www.eadap.gr/el/%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%cf%83%ce%b5%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%b1/>
- Raising children Australia – <https://raisingchildren.net.au/> і матеріали різними мовами з тематики батьківства і виховання дітей – <https://raisingchildren.net.au/for-professionals/other-languages>
- Moving Minds – <https://movingmindsalliance.org/>

б) Підтримка з боку наставників

За результатами наукових досліджень добре відомо, що для досягнення сталих змін у практиці роботи педагогів тренінгів замало. Водночас у зв'язку з відсутністю коштів і географічним розташуванням таборів практично неможливо забезпечувати наставницький супровід в очній формі. Тому слід організувати зустрічі з тренерами або призначеними наставниками в режимі онлайн. Можна влаштовувати індивідуальні або групові зустрічі з використанням різних онлайн-платформ, як-от: Zoom, GoToMeeting тощо. Одним з варіантів є також спілкування з допомогою Skype.

в) Постійна підтримка з боку колег

Освітняни навчаються краще, якщо мають можливість отримувати одне від одного поради, ідеї і допомогу. Одним зі шляхів до покращення такого навчання є спільна робота освітян в команді. Завжди погано відчувати себе самотнім, зокрема коли доводиться стикатися з новими викликами або випробувати нові речі. Відчуття підтримки з боку інших здатне надихати на нові ідеї, підвищувати мотивацію, додавати сил і заохочувати до самовідданої праці кожного учасника команди. Воно допомагає зменшити стрес, відчуття ізольованості і відчаю. Обмінюючись особистим досвідом, знаннями, практиками і професійними цінностями з колегами, освітяни стають більш упевненими в своїй роботі. Коли люди ставлять запитання, щоб дізнатися про погляди, точки зору і досвід інших людей, уважно дослухаються до їхніх коментарів, то це не лише сприяє навчанню, а й веде до зближення освітян, розбудови їхньої спільноти – спільноти, яка разом працює задля створення найкращих умов для розвитку і навчання своїх вихованців.⁴⁰

Корисною може виявитися робота зі **створення системи колегіальної підтримки**. Так, під час тренінгу може бути створено пари педагогів, які працюють у схожих умовах і зі схожими групами дітей. Вони можуть підтримувати одне одного за допомогою Skype або телефоном, груп Facebook або What's app. Це дасть змогу сформуванню потужні команди педагогів, які продовжуватимуть разом працювати і разом навчатися в атмосфері співпраці. До того ж, така організація взаємодопомоги дозволить зменшити ризик професійного вигорання серед педагогів.

г) Творення знань

Щоб підтримувати і надихати педагогів, потрібно розробляти різноманітні матеріали з новими ідеями і рекомендаціями. Їх можуть створювати педагоги й інші експерти. Головною метою такої роботи є надання фахівцям на місцях різних варіантів, які допоможуть їм збагатити свою професійну практику і зробити свій внесок у покращення благополуччя дітей.

Заключні зауваження

У період завершення роботи над цим посібником відбулося багато неприємних подій: кількість дітей-біженців, які прибували до Греції, Іспанії, Мальти, Італії та Кіпру, в 2019 році збільшилася на 7%;⁴¹ табори на островах досі були переповнені, а дитячі садки закрилися. Пандемія COVID-19 призвела до погіршення умов життя родин біженців і їхніх дітей раннього і дошкільного віку, залишивши їх ізольованими, в стресовому стані, приголомшеними хвилюванням і сумом. На початку березня по всій Греції було припинено групові заняття, включно з освітніми і соціальними проектами, і згодом упродовж місяця обмеження дедалі посилювалися. В таборах усі НУО, які не надавали життєво важливих послуг, таких як забезпечення продуктами харчування і ліками, були змушені раптово припинити свою діяльність, і багато волонтерів з інших країн повернулися додому.⁴²

Ми сподіваємося, що цей посібник допоможе педагогам дитячих садків і членам НУО в роботі з дітьми-біженцями і їхніми родинами в таборах, дитячих садках й інших закладах – даруватиме натхнення, відкриватиме нові ідеї, підкреслюючи вкрай важливе значення їхньої роботи. Надавати підтримку уразливим дітям – наш обов'язок, і складні обставини не мають нас зупиняти. Нам слід застосовувати свою уяву і весь наявний арсенал методик і матеріалів, щоб налагодити контакт з дітьми і дати їм можливість гратися і навчатися.

Ми хочемо висловити подяку всім педагогам дитячих садків, керівникам, координаторам та іншим людям, які опікуються дітьми і їхнім благополуччям, за все, що вони роблять заради створення безпечних, надихаючих і сприятливих умов для розвитку і процвітання кожної дитини.

⁴⁰ ROADS TO QUALITY I Strengthening Professionalism in Early Childhood Education and Care Systems, pg. 14.

⁴¹ <https://www.unicef.org/eca/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>

⁴² https://static1.squarespace.com/static/577646af893fc0b5001fbf21/t/5ef0bb675598594c56fcad77/1592835023114/2020-06_RTI_COVID19_REFUGEEESGR.pdf

Бібліографія

Center on the Developing Child, Harvard University. *Toxic Stress*.

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

Center on the Developing Child, Harvard University. *Resilience*.

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/resilience/>

Coughlin *et al.*: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

Coughlin A.P., K.A. Hansen, D. Heller, R.K. Kaufmann, J. Rothschild Stolberg, and K. Burk Walsh: Step by Step: A Program for Children and Families. Creating Child-Centered Classrooms: 3–5 Years Old. ISSA.

Child-Centered Democratic Classroom (2019). Publication supported by Open Society Foundations and distributed by the International Step by Step Association (ISSA).

Dow, C. (2010). *Young children and movement: the power of creative dance*. Young Children. National Association of Education for Young Children.

- <https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>

Diaz, J.O. Prewitt and A. Dayal (2008). *A Sense of Place: A Model for Community-Based Psychosocial Support Programs*. The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies. Vol. 2008-1.

- https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

Fagerholm, K. and R. Verheul (2016). *Safety and Fundamental Rights at Stake for Children on the Move: Call for the EU and European countries to implement a child rights perspective in the reception of migrating children*. ENOC Taskforce Children on the move.

- <https://www.dekinderombudsman.nl/system/files/inline/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightstakeforchildrenonthemove%20%282%29.pdf>

ISSA/DECET (2011). *Diversity and Social Inclusion: Exploring Competences for Professional Practice for Early Childhood Education and Care*.

- http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

Park, M. and C. Katsiaticas (2019). *Mitigating the Effects of Trauma among Young Children of Immigrants and Refugees: The Role of Early Childhood Programs*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/mitigating-effects-trauma-youngchildren-immigrants-refugees>.

Park, M., C. Katsiaticas, and M. McHugh (2018). *Responding to the ECEC Needs of Children of Refugees and Asylum Seekers in Europe and North America*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/responding-ecec-needs-childrenrefugees-asylum-seekers-europe-north-america>

Ratey, J. (2008). *SPARK: The revolutionary new science of exercise and the brain*. New York: Little, Brown.

Refugee Trauma Initiative (2020). *The Impact of COVID-19 on Refugees in Greece. The meanings of spaces in ECEC centres: a literature review*, EDUCAS project, 2019.

- <https://www.issa.nl/content/meanings-spaces-ecec-centres-literature-review>

Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić, and T. Vonta (2010). Putting knowledge into practice: A guidebook for educators on ISSA's Principles of Quality Pedagogy. Netherlands: International Step by Step Association.

Tankersley, D. and M. Ionescu (Coordinator) (2015). Roads to Quality. Strengthening Professionalism in Early Childhood Education and Care Systems. Netherlands: International Step by Step Association.

- https://www.issa.nl/sites/default/files/pdf/Publications/quality/ISSA-Roads_to_Quality.pdf

Trikić, Z. and M. Ionescu (Ed.) (2012). Building Opportunities in Early Childhood from the Start, the Teachers' Guide to Good Practices in Inclusive Early Childhood Services, Roma Education Fund.

- <http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf>

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

refugees
trauma
initiative

